

Maciej A. Pieńkowski

Wojskowe Biuro Historyczne

Sekcja Badań nad Wojskiem do 1945 r.

ORCID 0000-0003-4687-3352

Sformowanie, organizacja i liczebność 8. Dywizji Piechoty Wojska Polskiego w latach 1918–1919

Słowa kluczowe

8. Dywizja Piechoty WP, Naczelne Dowództwo WP, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawa, Front Litewsko-Białoruski, Front Przeciwniemiecki, Front Galicyjsko-Wołyński

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest pierwszym naukowym opracowaniem omawiającym sformowanie 8. Dywizji Piechoty Wojska Polskiego. Jego ramy chronologiczne obejmują okres od listopada 1918 r. do września 1919 r., czyli od powstania pułków do czasu przewiezienia dywizji na wschodni teatr operacyjny. Powstanie tej jednostki wpisywało się w szeroki kontekst polityki naczelnych władz wojskowych, zmierzających do utworzenia wyższych związków taktycznych. Zamiary te zbiegły się w czasie z przygotowaniem do odparcia spodziewanego ataku Niemiec, a także dalszymi zmaganiem na Froncie Galicyjsko-Wołyńskim i Litewsko-Białoruskim. Formowanie dywizji było znaczącym wysiłkiem finansowym, szkoleniowym i mobilizacyjnym, który napotykał szereg przeszkód, począwszy od niemożności koncentracji jej pododdziałów z powodu toczonych bojów, a skończywszy na brakach wyposażenia.

Wkład piechoty w odparcie Armii Czerwonej był kluczowy dla utrzymania niepodległości Rzeczypospolitej¹. 8. Dywizja Piechoty (dalej: 8. DP), w składzie 13., 21., 33. i 36. pułku piechoty (dalej: pp) odegrała w tych zmaganiach istotną rolę. W połowie 1919 r. weszła w skład Frontu Mazowieckiego w ramach Frontu Przeciwniemieckiego, a następnie została skierowana na Front Litewsko-Białoruski w okolice Połocka². W marcu 1920 r. włączono ją do 1. Armii, od lata tego roku toczyła zaś ciężkie boje nad Dziśną w celu odparcia przeciwnatarcia sił sowieckich w ramach Armii Rezerwowej gen. Kazimierza Sosnkowskiego³. Pod naporem nieprzyjaciela 8. DP zaczęła się cofać na zachód. Po 6 tygodniach walk odwrotowych i przebyciu 700 kilometrów w sierpniu 1920 r. dywizja została ześrodkowana między Okuniewem i Rembertowem, biorąc udział w zaciętych walkach na przedmościu warszawskim⁴. Po przeprowadzeniu kontruderzenia znad Wieprza 8. DP uczestniczyła w działaniach pościgowych na kierunku północnym, posuwając się na Ostrów Mazowiecką i Łomżę. Następnie w połowie września przetrzucono ją do Małopolski Wschodniej, gdzie weszła w skład 6. Armii⁵. Ten krótki przegląd zmagañ dywizji pokazuje, że w czasie wojny brała ona udział w newralgicznych operacjach Wojska Polskiego, zyskując przychylną opinię marszałka Józefa Piłsudskiego: „zaliczam ją do dywizji dobrych, na których polegać można we wszystkich wypadkach”⁶. Mimo to jednostka nie cieszy się większym zainteresowaniem badaczy⁷.

¹ Zob. na ten temat: Z. Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2007; *Księga Chwały Piechoty*, red. B. Prugar-Ketling, Warszawa 1937–1939; J. Odziemkowski, *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006.

² Zob. M.A. Pieńkowski, *Skład, rozmieszczenie, plany operacyjne i rola Frontu Mazowieckiego na Froncie przeciwniemieckim w 1919 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojсковy”, nr 3, 2020, s. 163–206.

³ Zob. J. Kirszak, *Armia Rezerwowa gen. Sosnkowskiego w 1920 roku*, Warszawa 2013, passim; idem, *Bój 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej pod Duniłowiczami w czerwcu 1920 roku i jego upamiętnienie*, [w:] *Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów*, red. J. Jędrysiak, D. Koreś, J. Maroń, K. Widziński, Wrocław 2012, s. 237–249.

⁴ B. Waligóra, *Bój pod Ossowem i Leśniakowizną w dn. 14 VIII 1920*, „Przegląd Piechoty”, nr 12, 1932, s. 43–76; L. Wyszczelski, *Operacja warszawska*, Warszawa 2005, s. 60–414.

⁵ T. Grzegorzczak, *6 Armia Wojska Polskiego w 1920 r.*, Warszawa 2009, passim.

⁶ Cyt. za: B. Waligóra, *Bój na przedmościu Warszawy w sierpniu 1920 roku*, Oświęcim 2015, s. 223.

⁷ Autor niniejszego artykułu prowadzi obecnie badania nad monografią 8. DP w wojnie polsko-sowieckiej.

Celem niniejszego artykułu jest częściowe wypełnienie tej luki poprzez omówienie okoliczności powstania, organizacji i liczebności dywizji od momentu jej powstania do czasu koncentracji pododdziałów na jednym froncie, gdyż na przestrzeni pierwszych miesięcy istnienia dywizja była rozproszona, nie biorąc udziału w walkach. W tekście nie uwzględniam działań bojowych prowadzonych przez bataliony przed powstaniem dywizji ani w ramach podporządkowania ich pod inne związki taktyczne lub operacyjne, skupiając się na zagadnieniach natury formalnej. Takie ujęcie problematyki jest uzasadnione metodycznie, gdyż dzieje każdej jednostki należy zacząć od omawiania w pierwszej kolejności jej struktury i okoliczności powstania⁸.

Niewątpliwym utrudnieniem dla poznania początków tej zasłużonej dywizji jest ograniczony zasób źródłowy zachowany w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH)⁹. Dla 8. DP nie dysponujemy rozkazami z 1919 r. ani na szczeblu pułków i brygad, ani dywizji, co stanowiło istotne utrudnienie w odtworzeniu jej początków. Zrodziło to również poważną przeszkodę w ukazaniu składu osobowego jednostki. Niewiele w tej materii wniosły dokumenty Dowództw Okręgów Wojskowych i Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawa (dalej: DOGen. Warszawa), gdzie dywizja była formowana¹⁰. Z kolei Kolekcje Rękopisów zawierają głównie opisy epizodów bojowych, choć udało się w nich odnaleźć dzieje kilku jednostek spisane po wojnie 1920 r. przez byłych oficerów dywizji na prośbę WBH¹¹. Odtwarzając okoliczności powstania i strukturę dywizji, wykorzystałem głównie źródła zgromadzone w innych działach. Przede wszystkim są to rozkazy Oddziału I i V Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej: NDWP), jego stany liczebne, wykazy broni i amunicji, a także dyrektywy Ministerstwa Spraw Wojskowych (dalej: MSW), w tym dokumenty Generalnego Inspektoratu Piechoty, *Ordre de Bataille* (dalej: OdeB), materiały Dowództwa Frontu Mazowieckiego (dalej:

⁸ Zob. przypis 11, a także W. Kozłowski, *4 Dywizja Piechoty w latach 1918–1921. Geneza. Organizacja. Dowódcy*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2002, r. 1, nr 2, s. 117–128.

⁹ Obejmuje łącznie 11 j.a., ale są to głównie rozkazy z okresu międzywojennego – z wyjątkiem jednej teczki zawierającej rozkazy dywizyjne od kwietnia 1920 r. do końca wojny (CAW-WBH, Dywizje i Brygady Piechoty, I.313.8). Przykładowo dla 7. DP zachowało się 18 j.a. Jednakże dla zdecydowanej większości dywizji liczba j.a. nie przekracza kilku.

¹⁰ Skład osobowy pułków można częściowo odtworzyć z tych materiałów, ale dla okresu od listopada 1918 r. do wiosny 1919 r.

¹¹ Niekiedy opracowania te zawierają szczegółowe informacje, aczkolwiek ich wartość jest różna.

DFM), Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego (dalej: DFLit.-Biał.), a także dokumenty Armii gen. Hallera (dalej: AGH) z okresu funkcjonowania Frontu Przeciwniemieckiego i Kolekcja Generałów i Osobistości (dalej: KGO)¹².

Dotychczas dywizja nie doczekała się ani artykułu naukowego, ani całościowego opracowania monograficznego, podobnie jak większość wyższych związków taktycznych okresu wojny polsko-sowieckiej i międzywojnia¹³. Kryterium tego nie spełnia książka poświęcona 8. DP w dziejach oręza polskiego, gdyż jest to pozycja o charakterze popularyzatorskim¹⁴. To samo dotyczy niewielkiej objętościowo książki z serii *Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939*¹⁵. Należy podkreślić, że popularyzatorskiego ujęcia doczekały się także tworzące dywizję pułki piechoty oraz 8. pułk artylerii polowej i 8. pułk artylerii ciężkiej (dalej: 8. pac)¹⁶. Większą wartość merytoryczną mają natomiast krótkie monografie poszczególnych pułków tej dywizji, wydane w okresie międzywojennym przez WBH¹⁷. W nich nie tylko prześledzono szlak bojowy jednostek w okresie wojny polsko-sowieckiej, ale rów-

¹² Nie uwzględniam Akt Personalno-Odznaczeniowych, gdyż wnioski o nadanie Virtuti Militari lub Krzyża Walecznych zawierają przede wszystkim opisy czynów bojowych, choć wnioskodawcy zamieszczali w nich również krótkie życiorysy.

¹³ Powstały następujące monografie naukowe dywizji: J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918–1919*, Warszawa 2000; W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców Armii generała Hallera w latach 1918–1919*, Łódź 2006; L. Mastalski, *7 Dywizja Piechoty w latach 1918–1939*, Częstochowa 2012; Z. Odrowąż-Zawadzki, *Dzieje 14 Dywizji Piechoty (Poznańskiej)*, Gdańsk 2003; B. Zakrzewski, *18 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w wojnie polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa 2016. Celowo w tym miejscu pomijam pozycje popularyzatorskie dotyczące poszczególnych dywizji, gdyż ich autorzy niewiele wnieśli do tematyki, a poprzez automatyczne łączenie dziejów jednostek o tych samych numerach porządkowych wprowadzili niepotrzebną chaotyczność.

¹⁴ Zob. E. Kospath-Pawłowski, P. Matusak, D. Radziwiłłowicz, *8 Dywizja Piechoty w dziejach oręza polskiego*, Pruszków 1995.

¹⁵ A. Wodzyński, *8 Dywizja Piechoty*, Warszawa 2016.

¹⁶ Zob. *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej*: A. Dobroński, *33 Pułk Piechoty*, Pruszków 1994; S. Grochowski, *8 Płocki Pułk Artylerii Lekkiej im. Króla Bolesława Krzywoustego*, Pruszków 1996; L. Karczewski, *21 Warszawski Pułk Piechoty „Dzieci Warszawy”*, Warszawa 1992; A. Kociszewski, *13 Pułk Piechoty*, Warszawa 1990; E. Walczak, *36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej*, Pruszków 1994; P. Zarzycki, *8 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 2000. Ponadto: L. Karczewski, E. Pokrowski, *21 Warszawski Pułk Piechoty „Dzieci Warszawy”*, Warszawa 1997.

¹⁷ J. Ciapka, *Zarys Historji Wojennej 33-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929; M. Fullarski, *Zarys Historji Wojennej 21-go Warszawskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929; K. Goch, *Zarys Historji Wojennej 13-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929; S. Pomarański, *Zarys Historji Wojennej 36-go Pułku Piechoty Legii Akademickiej*, Warszawa 1930.

nież przedstawiono ich genezę. Podobne opracowanie objęło także artylerię wchodzącą w skład dywizji¹⁸. Ostatnio ukazała się pierwsza monografia jednego z pułków tworzących dywizję – 33., wykorzystująca do pewnego stopnia zasób archiwalny¹⁹.

Sytuacja Rzeczypospolitej na początku 1919 r. była trudna. Mimo że kraj był zniszczony i niejednolity gospodarczo, potrzebował siły zbrojnej. Niemcy, choć pobite na Zachodzie, dalekie były od wyrażenia zgody na odstąpienie Polsce ziem zaboru pruskiego²⁰. Za Bugiem wojska Ober Ostu (Dowództwo niemieckie „Wschód”) rozdzielały Wojsko Polskie od oddziałów sowieckich, lecz do starcia między Polakami a Armią Czerwoną doszło już na początku stycznia, kiedy Sowietci zajęli Wilno. W lutym 1919 r. miały miejsce pierwsze walki jednostek polskich z sowieckim Frontem Zachodnim pod Berezą Kartuską²¹.

W tej skomplikowanej sytuacji geopolitycznej władze wojskowe i cywilne weryfikowały możliwości mobilizacyjne Polski, a także zasoby finansowe kraju, umożliwiające wyposażenie jednostek. Początkowo funkcjonujące w armii pułki rodzajów broni nie były zorganizowane w wyższe związki taktyczne, z wyjątkiem formowanych 1. i 2. Dywizji Piechoty Legionów (dalej: DP Leg.) oraz Dywizji Litewsko-Białoruskiej. W lutym i marcu 1919 r. NDWP podjęło decyzję o potrzebie sformowania kolejnych dywizji piechoty, a następnie złączenia ich w związki operacyjne (fronty) w celu ujednoczenia struktur wojska²². Działania te miały w znacznym stopniu charakter improwizowany, wynikający z wątpliwości instytucjonalnej młodego państwa. Trudne położenie Rzeczypospolitej wymuszało jednak konieczność szybkiego uporządkowania tych kwestii. Wiązało się to z wdrażaniem powszechnego obowiązku służby wojskowej²³. W marcu 1919 r. sejm zaakceptował wniosek Józefa Piłsudskiego o poborze sześciu roczników celem osiągnię-

¹⁸ J. Baran, *Zarys Historji Wojennej 8-go Pułku Artylerii Ciężkiej*, Warszawa 1930; S. Kraszewski, *Zarys Historji Wojennej 8-go Pułku Artylerii Polowej*, Warszawa 1929.

¹⁹ H. Pestka, *33. Pułk Piechoty i inne jednostki i instytucje wojskowe w Łomży (1836–1939)*, Łomża 2019.

²⁰ Więcej o postawie Niemiec zob. P. Lossowski, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego marzec–czerwiec 1919 roku*, Warszawa 1976.

²¹ Zob. L. Wyszczelski, *Niewypowiedziana wojna. Polsko-rosyjskie działania militarne w 1919 roku*, Toruń 2005, s. 32, 37–38.

²² Idem, *Wojsko Polskie...*, s. 68–70.

²³ Ibidem, s. 70.

cia przez Wojsko Polskie liczebności na poziomie 500 tys. żołnierzy²⁴. W tej mobilizacji istotną rolę odgrywało DOGen. Warszawa kierowane przez gen. Kazimierza Sosnowskiego²⁵, obejmujące całe historyczne Mazowsze, ze względu na dużą liczbę zdolnych do służby mężczyzn, w tym młodzieży szkolnej i studentów (wynikało to m.in. z faktu, że władze carskie zdołały przeprowadzić tylko częściową mobilizację na tym terenie)²⁶. Pod koniec kwietnia w skład całej armii wchodziło 48 pułków piechoty w różnym stadium formowania, ale tylko 18 z nich miało pełną obsadę trzech batalionów²⁷. Na ich podstawie miało zostać utworzonych 12 czteropułkowych dywizji wraz z jedną dwupułkową brygadą artylerii każda²⁸. Zamiany te szybko uległy modyfikacji, gdyż latem 1919 r. zakładano, że Wojsko Polskie osiągnie stan od 18 do 20 dywizji, co wynikało przede wszystkim z planów połączenia Armii Krajowej z licznymi oddziałami Armii gen. J. Hallera i Armią Wielkopolską²⁹. Aby sprostać zadaniu sformowania dywizji na terenie byłej Kongresówki, sprowadzano z zagranicy znaczne ilości broni (ziemie polskie były pozbawione przemysłu zbrojeniowego przez zaborców), głównie ze sprzymierzonej Francji³⁰.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Kazimierz Sosnowski (1885–1969) – założyciel Związku Walki Czynnej, oficer legionów, generał WP, Wódz Naczelny Polskich Sił Zbrojnych w czasie II wojny światowej. Blisko związany z Józefem Piłsudskim, był członkiem PPS i współtwórcą ZWC. Po uwolnieniu wraz z Piłsudskim z Magdeburga wrócił do Warszawy, po czym jeszcze w 1918 r. awansował na stopień generała podporucznika i objął komendę nad DOGen. Warszawa. W 1923 r. opuścił ministerstwo, po czym znowu je objął na krótko w rządzie Władysława Grabskiego. W czasie zamachu majowego próbował popełnić samobójstwo, po powrocie do zdrowia pracował w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych. Po klęsce wrześniowej udał się do Paryża, gdzie został ministrem bez teki w rządzie Władysława Sikorskiego. Był przeciwnikiem ustępstw na rzecz ZSRS, przez co naraził się rządowi sowieckiemu i brytyjskiemu. Po śmierci Sikorskiego został w 1943 r. Naczelny Wodzem. Rok później został z tej funkcji zdymisjonowany i udał się do Kanady, zob. A.A. Zięba, *Sosnkowski Kazimierz*, PSB, t. XL, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 524–539; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 312–313; J. Kirszak, *Generał Kazimierz Sosnkowski (1885–1969)*, Warszawa 2012; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.571, Sosnkowski Kazimierz Józef.

²⁶ M.J. Szczepkowski, *Warszawski Okręg Generalny w latach 1918–1921*, „Rocznik Mazowiecki”, 8 (1984), s. 235–241.

²⁷ J. Odziemkowski, op. cit., s. 127.

²⁸ Ibidem, s. 39; Z. Jagiełło, op. cit., s. 27; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, s. 68, 70.

²⁹ J. Odziemkowski, op. cit., s. 128.

³⁰ Ibidem, s. 128–129.

Realizując wytyczne, jeszcze w kwietniu przystąpiono do tworzenia 3. DP Leg., a także 4. i 5. DP³¹. Główny ciężar tworzenia nowych związków taktycznych leżał na barkach MSW, które stanowiło najwyższy organ administracyjny wojska. Kompetencje tego resortu obejmowały zadania niemieszczące się w zakresie planowania operacyjnego (NDWP), czyli: pobór, szkolenie, formowanie i zaopatrzenie wojsk, tworzenie rezerw osobowych i materiałowych, produkcja zbrojeniowa i prace fortyfikacyjne poza obszarem prowadzenia działań bojowych, a zatem wszystkie te sektory, które zaliczylibyśmy do obszaru tyłowego³². Ministerstwu podlegały inspektoraty wszystkich broni głównych, sprawujące kontrolę nad sprawnością i wyposażeniem jednostek³³. W praktyce między MSW a NDWP dochodziło do nieporozumień, zwłaszcza w zakresie dyslokacji jednostek. Ministerstwu bezpośrednio podlegały dowództwa okręgów generalnych, będące najwyższym szczeblem terytorialnych władz wojskowych o szerokich kompetencjach, w tym obejmujących sprawowanie dowództwa nad wszystkimi oddziałami znajdującymi się w obrębie ich właściwości³⁴. W każdym okręgu utworzono okręgowe komendy uzupełnień (OKU) i podporządkowane im powiatowe komendy uzupełnień (PKU). Tych ostatnich w DOGen. Warszawa było dziesięć, z czego PKU Pułtusk prowadziło werbunek dla 13. pp, Warszawa III dla 21. pp, Łomża dla 33. pp, zaś Mińsk Mazowiecki dla 36. pp³⁵.

Choć interesujący nas związek taktyczny powstał w 1919 r., co ściśle wiązało się ze wspomnianą ogólną rozbudową struktur wojskowych, to jego początków należy szukać w okresie odzyskania niepodległości. Wówczas na terenie Królestwa Kongresowego doszło do rozbrajania okupacyjnych wojsk niemieckich i austriackich przez żołnierzy polskiego pochodzenia służących w armiach zaborczych, w tym w Polskiej Sile Zbrojnej (dalej: PSZ) oraz członków Polskiej Organizacji Wojskowej (dalej: POW)³⁶. Ci ostatni, działający w konspiracji, choć przeszli jedynie ograniczone szkolenie wojskowe, odznaczali się głęboką postawą patriotyczną oraz przywiązaniem do tradycji

³¹ Ibidem, s. 142, 146–147.

³² L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918–1939)*, Warszawa 2010, s. 30–31; B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 118.

³³ L. Wyszczelski, *Ministerstwo Spraw...*, s. 33.

³⁴ M.J. Szczepkowski, op. cit., s. 236.

³⁵ Ibidem, s. 238.

³⁶ Zob. P. Łossowski, *Jak Feniks z popiołów. Oswobodzenie ziem polskich spod okupacji w listopadzie 1918 r.*, Łowicz 1998; *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*, oprac. P. Łossowski, P. Stawecki, Warszawa 1988.

niepodległościowej³⁷. W związku z konieczną odbudową Wojska Polskiego fakt ten był nie do przecenienia, tym bardziej że wielu członków PSZ i POW zasiliło nowo tworzone bataliony i pułki piechoty³⁸. Warto podkreślić, że jednostki te szybko – pod koniec 1918 r. lub w początkach kolejnego – wysłano na Front Galicyjski, gdzie były się z Ukraińcami dążącymi do przejęcia Lwowa³⁹. Małopolska Wschodnia skupiła gros walczących oddziałów piechoty, co w późniejszym czasie utrudniło ich dyslokację w inne rejony kraju, a tym samym negatywnie wpłynęło na proces formowania dywizji – wynikało to jednak z obiektywnej przesłanki braku zadowalającej liczby oddziałów przy ogólnym rozproszeniu sił na kilku kierunkach operacyjnych.

Pośród wszystkich pułków, które weszły w skład 8. DP, tylko 13. nie wywodził się z Mazowsza. Jego korzenie sięgały do Krakowa, a konkretnie do wydarzeń rozegranych w mieście w związku z rozbrajaniem Austriaków. W październiku 1918 r. żołnierze polskiego pochodzenia z armii austriackiej oraz członkowie POW utworzyli 8. pp, rozpoczynając z końcem miesiąca akcję wymierzoną przeciwko zaborcy⁴⁰. Zakończyła się ona sukcesem, dzięki czemu w krótkim czasie zdołano zorganizować nowy pułk, uzupełniony dodatkowo przez oficerów i podoficerów austriackich pułków 13., 20., 27., 57., a także 113. batalionu strzelców. Dwie kompanie marszowe nowo utworzonego pułku, przemianowane później na II batalion, w styczniu 1919 r. wzięły udział w starciach z Ukraińcami pod Lwowem⁴¹. Pozostałe bataliony miały zostać sformowane w Krakowie. Pułk otrzymał oficjalne nadanie numeru 13. rozkazem DOGen. Kraków z 6 lutego 1919 r.⁴²

Kolejny pułk piechoty, 21., sformowano w Warszawskim Okręgu Wojskowym nr 1. Bataliony pułku składały się z oficerów I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego⁴³ oraz szeregowców rekrutowanych

³⁷ P. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 30.

³⁸ W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990, s. 198–199.

³⁹ M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000, s. 116–188.

⁴⁰ K. Goch, *Zarys Historji Wojennej 13-go Pułku...*, s. 5.

⁴¹ *Ibidem*, s. 6–15.

⁴² CAW-WBH, DOW Kraków, sygn. I.370.6.1, Rozkaz DOGen. nr 37, Kraków 6 II 1919, bp.

⁴³ Józef Dowbor-Muśnicki (1867–1937) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, weteran wojny rosyjsko-japońskiej 1904/1905. W 1914 r. został awansowany na pułkownika, biorąc udział w walkach na froncie austriackim. W 1917 r. otrzymał awans na generała dywizji, po czym objął dowództwo nad I Korpusem Polskim. W 1918 r. powrócił

głównie z członków POW i warszawskich szkół średnich; niektórzy z nich brali czynny udział w rozbrajaniu Niemców w stolicy⁴⁴. W praktyce do służby przyjmowano w zasadzie każdego, kto wyraził taką chęć⁴⁵. W grudniu 1918 r. pułk borykał się z poważnymi brakami w uzbrojeniu, gdyż „miał to, co żołnierz z sobą przywiódł lub co okupanci zostawili”⁴⁶. Mimo to w styczniu 1919 r. II batalion został skierowany do Galicji, dwa miesiące później dołączyły zaś do niego 2 kompanie III batalionu⁴⁷. Niekompletny I batalion pozostał na Mazowszu⁴⁸.

Kolejny pułk – 33. – utworzono na obszarze podlegającym Łomżyńskiemu Okręgowi Wojskowemu nr XIII. Bazą rekrutacyjną pułku byli żołnierze POW, rozbrajający załogi niemieckie w Łomży i okolicznych miastach. Zasilili oni dwa pierwsze bataliony pułku, który początkowo nazywano Łomżyńskim Okręgowym Pułkiem Piechoty⁴⁹. Żołnierze z tej jednostki pod koniec 1918 r. obsadzili linię demarkacyjną z Ober Ostem od Myszynca do Rajgrodu i od ujścia Biebrzy do Łap, po czym 28 grudnia wcielono ich do 33. pp rozkazem nr 42 DOGen. Warszawa⁵⁰. Warto podkreślić, że pułk nie był w większym stopniu angażowany w walki z Ukraińcami. Jednym z jego głównych zadań było obsadzenie rejonu Tykocina, Kolna i Szczuczyna, a także przejęcie po wycofujących się Niemcach Białegostoku i twierdzy Osowiec⁵¹. Ostatecznie w walkach w Małopolsce Wschodniej uczestniczył jedynie I batalion⁵².

do Polski, a następnie objął stanowisko dowódcy Powstania Wielkopolskiego i awansował na generała broni. W 1919 r. czuwał nad integracją Armii Wielkopolskiej z armią krajową. Pod koniec 1920 r. przeniesiono go do rezerwy i w stan spoczynku, zob. W. Charkiewicz, *Dowbor-Muśnicki Józef*, PSB, t. V, Kraków 1936–1946, s. 346–349; P. Stawecki, *Słownik biograficzny...*, s. 103; CAW-WBH, KGO, sygn. I.481.D.4508, Muśnicki-Dowbor Józef.

⁴⁴ C. Witkowski, *Garnizon Warszawa 1918–1939*, Oświęcim 2014, s. 102.

⁴⁵ CAW-WBH, Kolekcje Rękopisów, sygn. I.400.375, *Historija (21) pułku w skróceniu*, s. 2.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, s. 7. Warto dodać, że do dwóch kompanii 21. pp, dołączono dwie kompanie 32. pp, tworząc batalion kombinowany – później wcielono je do 21. pp na stałe.

⁴⁸ M. Fularski, *Zarys Historji Wojennej 21-go Warszawskiego Pułku...*, s. 6–16.

⁴⁹ CAW-WBH, Kolekcje Rękopisów, sygn. I.400.357, *Historia I Baonu 33 pp od dnia 12 XI 1918 r. do dnia 4 VII 1920 r.*, s. 1.

⁵⁰ Ibidem, s. 5; por. H. Pestka, op. cit., s. 41.

⁵¹ Ibidem, s. 6; por. H. Pestka, op. cit., s. 40–43.

⁵² J. Ciapka, *Zarys Historji Wojennej 33-go Pułku...*, s. 5–7.

Powstanie 36. pp wiązało się z kolei z działalnością niepodległościową warszawskich studentów tworzących struktury POW, co zaowocowało w listopadzie 1918 r. utworzeniem tzw. Pułku Legii Akademickiej, przemianowanego 3 grudnia na 36. pp⁵³. Dwa pierwsze bataliony pułku wyruszyły do Galicji jeszcze w styczniu 1919 r. Trzeci batalion, wówczas dopiero planowany, pozostał w Warszawie w celu dalszego tworzenia⁵⁴. Należy podkreślić, że pułk ten wyróżniał się pod względem w miarę pełnego uzbrojenia i umundurowania pochodzącego z zasobów niemieckich.

Relatywnie wolno przebiegała organizacja pułków artylerii. 8. pap powstała na kanwie kilku luźnych oddziałów złożonych ze studentów, które wzięły udział w rozbrajaniu Niemców w Rembertowie. Pod koniec 1918 r. rozkazem nr 2 Inspektoratu Artylerii WP oraz rozkazem nr 509/8 MSW utworzono Obóz Artyleryjski w Rembertowie⁵⁵. Przejęcie niemieckiej artylerii stało się podstawą do utworzenia pierwszych czterech baterii. Na uzbrojeniu jednostki znajdowały się wówczas działa polowe kal. 77 mm, działa polowe dalekonośne kal. 77 mm i lekkie haubice polowe kal. 105 mm⁵⁶. 13 listopada Inspektorat Artylerii rozkazem nr 2 nadał dowództwo jednostki płk Juliuszowi Rómmłowi⁵⁷, a następnie zlikwidował Obóz Artyleryjski, powołując w jego miejsce Dowództwo Poligonu Rembertowskiego, Szkołę

⁵³ C. Witkowski, *Garnizon Warszawa...*, s. 110.

⁵⁴ S. Pomarański, *Zarys Historji Wojennej 36-go...*, s. 5–26.

⁵⁵ CAW-WBH, Brygady Artylerii, sygn. I.322.8.70, Sprawozdanie dowództwa 8. pap z prac organizacyjnych za rok 1918/1919, bm., bd., s. 1; J. Godlewska, *Brygady Artylerii*, [w:] *Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, mps Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 1936, s. 18.

⁵⁶ CAW-WBH, Brygady Artylerii, sygn. I.322.8.70, Sprawozdanie dowództwa 8. pap z prac organizacyjnych za rok 1918/1919, bm., bd., s. 2.

⁵⁷ Juliusz Karol Rómmel (1881–1967) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, weteran wojny rosyjsko-japońskiej 1904/1905. Na początku I wojny światowej walczył na Froncie Zachodnim. W 1917 r. znalazł się w III Korpusie Polskim na Ukrainie, skąd został internowany przez władze austro-węgierskie. W 1918 r. wstąpił do WP w stopniu pułkownika, po czym objął kolejne dowództwo nad Obozem Artyleryjskim w Rembertowie, 8. pap, a następnie w maju 1919 r. 1 Brygady Artylerii Polowej Legionów. W czasie operacji warszawskiej i walk we wschodniej Małopolsce dowodził 1. Dywizją Kawalerii. W 1921 r. został mianowany inspektorem jazdy. Rok później awansował na generała brygady. Na generała dywizji awansował w 1928 r. W czasie kampanii polskiej 1939 r. dowodził armią „Łódź” i „Warszawa”. Po klęsce WP dostał się do niewoli niemieckiej. W 1945 r. wstąpił do Ludowego Wojska Polskiego, z którego odszedł w stan spoczynku w 1947 r., zob. H. Korczyk, *Rómmel Juliusz Karol*, PSB, t. XXXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1989–1991, s. 492–495; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów...*, s. 285–286; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.513, Rómmel Juliusz Karol.

Oficerską Artylerii oraz 8. pap⁵⁸. W tym czasie przystąpiono równocześnie do tworzenia kolejnych baterii artylerii pułku. W efekcie jednostka w okresie styczeń–luty 1919 r. wysłała przeciwko Ukraińcom 2., 4. i 5. baterię, zaś 1. i 3. pozostawiła w Rembertowie w dalszych celach szkoleniowych⁵⁹.

Jedyną jednostką, która nie miała krajowego rodowodu, był 8. pac. Jego początki sięgały tworzenia polskich oddziałów artylerii we Francji. W marcu 1919 r., z jednej ze zlikwidowanej francuskiej baterii w mieście L'Ormeau, powstała polska skromna jednostka wyposażona w dwie armaty 105 mm i dwie armaty 120 mm. Ten niewielki pododdział zasilili żołnierze polskiego pochodzenia, którzy dostali się do francuskiej niewoli z armii niemieckiej. Wraz z Armią gen. Hallera bateria w maju 1919 r. przyjechała do Polski i została ulokowana w garnizonie we Włocławku. Druga i kolejne baterie były już formowane w kraju⁶⁰.

W piśmie nr 8078/I, wystosowanym 6 maja 1919 r. do MSW, NDWP informowało, że podjęto decyzję o sformowaniu trzech nowych dywizji: 6., 7. i 8. Jednocześnie dowództwo podkreśliło, że utworzenie „stołecznej” 8. DP jest zadaniem priorytetowym. „W pierwszym rzędzie należy uwzględnić formowanie 7. i 8. dywizji piechoty”. I dalej: „(...) należy jak najszybciej stworzyć sztaby wyższych jednostek, by mogły zająć się organizacją podległych sobie oddziałów i zakładów”⁶¹. Zgodnie z wytycznymi dowództwa dywizja miała się grupować w rejonie Szczuczyna–Grajewa–Łomży–Ostrołęki–Ostrowi Mazowieckiej–Warszawy–Białegostoku. Dowództwo zapowiadało wówczas, że wycofa z Małopolski Wschodniej II batalion 13. pp, II batalion i dwie kompanie III batalionu 21. pp, cztery kompanie z 33. pp, a także I i II batalion 36. pp⁶². Były to jednak wstępne propozycje, uzależnione ściśle od planowanej ofensywy przeciwko Ukraińcom, która miała ich wyprzeć za Seret. Pierwotnie polskie oddziały miały uderzyć 11 maja, ale termin ten uległ przesunięciu na 14 maja⁶³. W tej sytuacji NDWP gwarantowało jedy-

⁵⁸ CAW-WBH, Brygady Artylerii, sygn. I.322.8.70, Sprawozdanie dowództwa 8. pap z prac organizacyjnych za rok 1918/1919, bm., bd., s. 3.

⁵⁹ Należy podkreślić, że pułk artylerii polowej składał się z 9 baterii po 6 dział, pułk artylerii ciężkiej zaś z trzech dywizjonów, mających po trzy baterie z 11 działami każdy (łącznie przewidziano dla brygady artylerii 87 dział), zob. R. Łoś, *Artyleria polska 1918–1939*, Warszawa 1991, s. 27–39.

⁶⁰ J. Baran, *Zarys Historji Wojennej 8-go Pułku Artylerii Ciężkiej...*, s. 5–7.

⁶¹ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. sygn. I.301.7.2, nr sprawy 202, MSW do NDWP, Warszawa 6 maja 1919 r., bp.

⁶² Ibidem.

⁶³ Zob. M. Klimecki, op. cit., s. 189–225; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, s. 270–272.

nie, że dywizja początkowo będzie mogła dysponować jedynie 33 pp, gdyż w pierwszej kolejności należy przeprowadzić reorganizację frontu⁶⁴, wskazując dalej: „aby przez te ewentualne opóźnienie ściągnięcia tych baonów z frontu nie opóźnić również organizacji 8 dywizji piechoty Naczelne Dowództwo proponuje, co równocześnie wychodzi do MSW w innym piśmie, aby MSW nakazało wystawić trzy baony zapasowe”⁶⁵.

W praktyce baony zapasowe pułków były już formowane w ramach decyzji Sztabu Generalnego z początku 1919 r., lecz w maju nie były one w pełni operacyjne⁶⁶. Tymczasem MSW pismem nr 509/II z 12 maja określiło skład i dyslokację dywizji⁶⁷. Według przygotowanych wytycznych miała ona uzyskać następującą strukturę:

1. dowództwo dywizji, a przy nim: kompania sztabowa, sztabowy pluton kawalerii, kompania telegraficzna i poczta polowa
2. dwie brygady piechoty po dwa pułki piechoty każdy
3. pułk piechoty w składzie: czterech kompanii karabinów maszynowych⁶⁸ oraz trzech batalionów piechoty, kompanii technicznej i plutonu telefonicznego
4. batalion piechoty w składzie czterech kompanii strzeleckich po trzy plutony
5. brygada artylerii, której były podporządkowane dwa pułki, jeden artylerii polowej (9 baterii), drugi ciężkiej (dwa dywizjony po 3 baterie), a ponadto warsztat artyleryjski i kolumna amunicyjna
6. dodatkowo dowództwu dywizji bezpośrednio podlegał: szwadron dragonów, batalion saperów, dowództwo taborów, 3 szpitale polowe, 9 kolumn amunicyjnych, 6 kolumn transportowych, szpital dla koni i magazyn narzędzi saperskich⁶⁹.

⁶⁴ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.1., nr sprawy 46, MSW do NDWP, Warszawa 13 maja 1919 r., bp.

⁶⁵ Ibidem, nr sprawy 61, Zarządzenie NDWP, Warszawa 14 maja 1919 r., bp.

⁶⁶ CAW-WBH, DOGen. Warszawa, sygn. I.371.1.1, Dowództwo DOGen. Warszawa, Wcielenie oddziałów garnizonowych do pułków piechoty i organizacja batalionów zapasowych, Warszawa 31 stycznia 1919, bp.

⁶⁷ CAW-WBH, Oddział V NDWP, sygn. I.301.11.33, MSW do NDWP, Warszawa 12 maja 1919 r., bp.

⁶⁸ Z czego jedna kompania karabinów maszynowych była podporządkowana bezpośrednio dowództwu.

⁶⁹ Zob. skład 7. DP (autor nie wymienia warsztatu narzędzi saperskich) oraz wytyczne dla składu wszystkich nowo formowanych dywizji według Oddział I NDWP skierowane do dowództw frontów wiosną 1919 r., L. Mastalski, *7 Dywizja Piechoty w latach 1918–1939*, Tarnowskie Góry 2012, s. 74–76; J. Odziemkowski, op. cit., s. 129–130.

Równocześnie na wniosek gen. Sosnkowskiego z 6 maja jako wiceministra MSW wyznaczono dowódcę tej wielkiej jednostki⁷⁰, powierzając tę funkcję z dniem 15 maja doświadczonemu oficerowi, służącemu wcześniej w armii carskiej – generałowi Stanisławowi Surynowi⁷¹. Podstawą formowania dywizji były utworzone w kwietniu dwie brygady piechoty⁷²: XV w składzie 13. i 33. pp pod dowództwem płk. Bronisława Kaplińskiego⁷³ oraz XVI w składzie 21. i 36. pp pod dowództwem płk. Bolesława Jaźwińskiego⁷⁴. MSW ulokował sztab dywizji w Warszawie, zaś sztaby poszczególnych bry-

⁷⁰ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.1., nr sprawy 75, MSW do NDWP, Warszawa 6 maja 1919 r., bp.

⁷¹ Dz. Roz. Wojsk., nr 60/1919, poz. 1904. Stanisław Suryń (1858–1928) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, weteran wojny rosyjsko-japońskiej z lat 1904/1905. W czasie I wojny światowej wielokrotnie wyróżniony, nadzorował z ramienia armii rosyjskiej Legion Puławski. W 1915 r. mianowany generałem brygady. W tym okresie dowodził rosyjską 8. DP, a później 67. DP. W 1917 r. został przydzielony do Sztabu III Armii Zachodniej, następnie podjął służbę w Legionie Polskim w Finlandii. Wrócił do Polski w 1918 r. i wstąpił do WP. W maju 1919 r. mianowany dowódcą 8. DP. Zwolniony z czynnej służby w 1920 r., zob. J.A. Radomski, *Suryń Stanisław*, PSB, t. XLVI, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 27; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów...*, s. 322; CAW-WBH, sygn. I.480.586, Suryń Stanisław.

⁷² CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 254, NDWP do Generalnego Inspektoratu Artylerii Wojska Polskiego, Warszawa 14 maja 1919 r., s. 1; Z. Gruszewska, *Dowództwa brygad piechoty, [w:] Spis Władz Wojskowych 1918–1921...*, s. 11–12.

⁷³ Objął dowództwo brygady z dniem 15 maja, zob. Dz. Roz. Wojsk., nr 68/1919, poz. 12 171. Bronisław Kapliński (1887–?) – oficer WP, w czasie I wojny światowej służył w I Korpusie Polskim gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Po powrocie do kraju w stopniu ppłk. został wyznaczony dowódcą XIII Okręgu Wojskowego w Łomży. Następnie otrzymał dowództwo nad 33. pp, zaś w maju 1919 r. objął komendę nad XV Brygadą Piechoty (dalej: BP) 8. DP. Jesienią tego samego roku został pozbawiony tej funkcji z nieznanych powodów, zob. H. Pestka, op. cit., s. 46. Akta personalne nie zachowały się w CAW-WBH.

⁷⁴ Objął dowództwo brygady z dniem 15 maja, zob. Dz. Roz. Wojsk., nr 60/1919, poz. 1906. Bolesław Jaźwiński (1882–1935) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, inżynier-fortyfikator, weteran wojny rosyjsko-japońskiej z lat 1904/1905. Od 1917 r. służył w I Korpusie Polskim. W 1918 r. objął dowództwo twierdzy Bobrujsk, a następnie dowództwo Warszawskiego Okręgu Wojskowego w stopniu pułkownika. W 1919 r. dowodził XVI BP. W 1920 r. dowodził odcinkiem obrony Warszawy w czasie operacji warszawskiej, a następnie krótkookresowo 11. DP. W tym samym roku został szefem Wojskowego Instytutu Geograficznego. Od 1924 r. generał brygady, w 1926 r. został aresztowany, a następnie zwolniony, w 1928 r. przeniesiony w stan spoczynku, zob. J. Pachonński, *Jaźwiński Bolesław*, PSB, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 127–128; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów...*, s. 153; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.231, Jaźwiński Bolesław.

gad – odpowiednio XV w Łomży i XVI w stolicy. Jednocześnie ministerstwo stwierdzało nieprecyzyjnie, że obsadę wyższych stanowisk oficerskich będzie stanowił „potrzebny personel pierwszej linii z dowództw okręgów wojskowych”⁷⁵. Poszczególne bataliony pułków dywizji miały być ściągane w miejsce formowania dywizji w następującej kolejności:

1. Z 13 pp. w pilnym trybie kierowano do Grajewa dowództwo pułku wraz z kompanią techniczną, plutonem telefonicznym, kompanią karabinów maszynowych (dalej: km) oraz III batalion wraz z III kompanią km w celu obsadzenia linii Grajewo–Rajgród. II batalion razem z II kompanią km miał zostać ściągnięty z grupy gen. Wacława Iwaszkiewicza⁷⁶ do Szczuczyna. I batalion wraz z I kompanią km miał opuścić Kraków z końcem maja. Jego przerzut był uwarunkowany przekazaniem służby wartowniczej w mieście 20. pp Ziemi Krakowskiej⁷⁷.
2. Z 21. pp polecono jak najszybciej utworzyć w Warszawie dwie brakujące kompanie III batalionu, IV i III kompanię km oraz kompanię techniczną i pluton telefoniczny. Dowództwo zobowiązało się, że czym prędzej wycofa z Galicji pozostałe kompanie tego batalionu znajdujące się w grupie gen. Iwaszkiewicza. Na Mazowsze miał zostać także skierowany II batalion z kompanią km znajdujący się w grupie płk. Henryka Minkiewicza-Odrowąża⁷⁸.

⁷⁵ CAW-WBH, sygn. I.301.11.33, Oddział V NDWP, MSW do NDWP, Warszawa 12 maja 1919 r., bp.

⁷⁶ Wacław Iwaszkiewicz-Rudoszański (1871–1922) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, weteran powstania bokserów w Chinach oraz wojny rosyjsko-japońskiej z lat 1904/1905. Jeszcze w 1914 r. awansował na stopień generała majora, po czym w 1917 r. objął dowództwo nad 3. Dywizją Strzelców Polskich w ramach I Korpusu Polskiego. Po powrocie do Polski w 1918 r. otrzymał dowództwo Okręgu Generalnego Kielce. W tym samym roku powierzono mu dowództwo Dywizji Litewsko-Białoruskiej. W 1920 r. w czasie wyprawy kijowskiej był dowódcą 6. Armii, zaś w czasie operacji warszawskiej Frontu Południowego. Odszedł w stan spoczynku w 1921 r., zob. M. Zgórniak, *Iwaszkiewicz-Rudoszański Wacław*, PSB, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 184–185; P. Stawicki, *Słownik biograficzny generałów...*, s. 142–143; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.11, Iwaszkiewicz-Rudoszański Wacław.

⁷⁷ Zob. więcej na temat 20. pp, S. Wrona, *Zarys Historji Wojennej 20-go Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej*, Warszawa 1928, s. 4–6.

⁷⁸ Henryk Minkiewicz-Odrowąż (1880–1940) – generał WP, od 1904 r. był związany z PPS i J. Piłsudskim, następnie był członkiem ZWC. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich w stopniu porucznika. W 1917 r. wstąpił do PSZ i otrzymał stopień pułkownika. Był dowódcą I BP i Garnizonu Warszawa. Następnie w 1919 r. objął dowództwo Okręgu Wojskowego Przemyśl, później objął pod rozkazy 2. DP Leg. W 1920 r. awansował na generała podporucznika. W czasie operacji warszawskiej był

3. Z 33. pp II i formujący się III batalion miały pozostać w Łomży. I batalion wraz z I kompanią km miał zostać wraz z kompanią karabinów maszynowych skierowany do Białegostoku z grupy gen. Stanisława Szeptyckiego⁷⁹. Batalion ten po przegrupowaniu planowano wysłać do Ostrowi Mazowieckiej.
4. Z 36. pp dwa pierwsze bataliony miały przyjechać do Warszawy z grupy gen. Iwaszkiewicza razem z kompaniami km.

Równocześnie utworzono VIII Brygadę Artylerii pod dowództwem płk. Olgierda Pożerskiego⁸⁰, polecając sformowanie jej sztabu w Zegrzu. Dużym utrudnieniem w organizacji tej jednostki był fakt, że jej wszystkie pod-

zastępcą dowódcy 1. Armii na Froncie Północnym. W 1921 r. został dowódcą 4. DP. W 1924 r. awansował na generała dywizji. W 1934 r. przeszedł w stan spoczynku. W 1940 r. został zamordowany przez NKWD w Katyniu, zob. P. Stawecki, *Minkiewicz Henryk (Odrowąż-Minkiewicz)*, PSB, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 293–294; idem, *Słownik biograficzny generalów...*, s. 324; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.387, Minkiewicz-Odrowąż Henryk.

⁷⁹ Stanisław Szeptycki (1867–1950) – oficer armii austriacko-węgierskiej, generał WP, attaché wojskowy Austro-Węgier w Rosji w czasie wojny rosyjsko-japońskiej 1904/1905, od 1914 r. pułkownik sztabu generalnego armii austriacko-węgierskiej. W 1916 r. otrzymał przydział w Legionach Polskich. W 1917 r. został generalnym gubernatorem lubelskim. W 1918 r. Piłsudski mianował go szefem Sztabu Generalnego WP. Funkcję tę pełnił do marca 1919 r., po czym objął dowództwo Dywizji Litewsko-Białoruskiej, a następnie Frontu Litewsko-Białoruskiego. W marcu 1920 r. przekazano mu dowództwo nad 4. Armią i dowództwo Frontu gen. Szeptyckiego. W krótkim czasie awansował na generała broni. W połowie roku dowodził Frontem Północno-Wschodnim. Nie wziął udziału w operacji warszawskiej, gdyż ciężko chorował. Przeszedł w stan spoczynku w 1926 r., zob. A. Wojtaszak, *Generał broni Stanisław Szeptycki (1867–1950)*, Szczecin 2000, P. Mikietyński, *Szeptycki Stanisław*, PSB, t. XLVIII, Warszawa–Kraków 2012–2013, s. 249–255; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generalów...*, s. 324; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.593, Szeptycki Stanisław.

⁸⁰ Olgierd Pożerski (1880–1930) – oficer armii rosyjskiej, generał WP, weteran wojny rosyjsko-japońskiej z lat 1904/1905. W czasie I wojny światowej brał udział w bojach armii rosyjskiej na Froncie Zachodnim. W 1918 r. wstąpił do WP i został mianowany dowódcą Twierdzy Zegrze. W 1919 r. objął dowództwo nad VIII Brygadą Artylerii. Przejściowo w 1920 r. objął dowództwo nad 8. DP. W czasie operacji warszawskiej dowodził artylerią na odcinku Ząbki. W 1923 r. awansował na generała brygady, po czym pełnił funkcję dowódcy 18. DP i 20. DP, zob. M. Wrzosek, *Požerski Olgierd*, PSB, t. XXVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985, s. 319–321; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generalów...*, s. 260–261; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.465, Pożerski Olgierd.

oddziały albo nie były gotowe, albo walczyły na froncie⁸¹. Pierwotnie planowano, aby zasilić brygadę czterema bateriami 8. pap⁸² i jednym dywizjonem 8. pac. W tym celu Naczelne Dowództwo zobowiązało się do ściągnięcia pierwszych czterech baterii 8. pap do Rembertowa, a następnie do Białegostoku⁸³. Baterie o numerach od 5. do 9. miały być formowane przy baterii zapasowej pułku, a po osiągnięciu gotowości bojowej pozostać w dyspozycji NDWP⁸⁴. Jeśli chodzi o artylerię ciężką, dowództwo wojskowe uznało za stosowne sformowanie 4. i zapasowej baterii 8. pac w Modlinie w celu utworzenia drugiego dywizjonu⁸⁵. Zgodnie z poleceniem MSW: „DOGen. Warszawa dołoży wszelkich starań, aby ten djon był jak najszybciej sformowany”⁸⁶. Artyleria ciężka, w przeciwieństwie jednak do polowej, miała pozostać na Mazowszu z konieczności obsadzenia przyczółków mostowych na Narwi i Biebrzy w ramach Frontu Przeciwniemieckiego, trafiając z Zambrowa przez Łomżę do Ostrołki⁸⁷.

MSW informowało jednocześnie, że szwadron kawalerii dywizyjnej będzie utworzony na bazie 4. szwadronu lekkokonnego I pułku szwoleżerów jako szwadron numer 5. W tym czasie pułk miał już za sobą ponad półroczną służbę, biorąc udział w bojach z Ukraińcami w ramach grupy „Bug” i wiosennej wyprawie wileńskiej 1919 r.⁸⁸

Ministerstwo polecało jednocześnie DOGen. Warszawa zadbanie o sformowanie dla dywizji batalionu saperów. Z kolei Inspektorat Wojsk Łączności zobowiązano do wystawienia kompanii telegraficznej. Jeśli chodzi o za-

⁸¹ CAW-WBH, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 202, NDWP do MSW, Warszawa 6 maja 1919, s. 1–3.

⁸² CAW-WBH, Dowództwa Brygad, sygn. I.322.8.70, Sprawozdanie dowództwa 8. pap z prac organizacyjnych za rok 1918/1919, bm., bd., s. 4.

⁸³ CAW-WBH, sygn. I.301.11.33, Oddział V NDWP, MSW do NDWP, Warszawa 12 maja 1919 r., bp. Warto odnotować, że dworzec kolejowy w Rembertowie borykał się z wówczas z problemem braku możliwości rozładunku pocisków artyleryjskich, zob. CAW-WBH, DFM, sygn. I.310.4.2, DFM do Dowództwa Warszawskiego Okręgu Linii Kolejowych, Warszawa 21 lipca 1919 r., s. 69.

⁸⁴ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 254, NDWP do Generalnego Inspektoratu Artylerii Wojska Polskiego, Warszawa 23 maja 1919 r., s. 70.

⁸⁵ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 254, NDWP do Generalnego Inspektoratu Artylerii Wojska Polskiego, Warszawa 14 maja 1919 r., s. 71.

⁸⁶ CAW-WBH, sygn. I.301.11.33, Oddział V NDWP, MSW do NDWP, Warszawa 12 maja 1919 r., bp.

⁸⁷ CAW-WBH, sygn. I.400.2790, Kolekcje Rękopisów, *Historia organizacji i historia działań wojennych 3–ej baterii 8 pac*, s. 10.

⁸⁸ Zob. więcej J. Karcz, W. Kryński, *Zarys Historji Wojennej Pułków Polskich 1918–1919. 1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1931.

plecze logistyczne i medyczne, MSW wskazało, że dywizja otrzyma również trzy szpitale polowe o numerach: 104, 105 i 106, a także pociągi amunicyjne z numerami 119 i 127, ponadto sześć pociągów żywnościowych o numerach od 131 do 136 włącznie. Oprócz tego dywizji przydzielono magazyn narzędzi saperskich nr 8. Warto podkreślić, że organizację dowództwa taborów dywizyjnych nr 8, szpitala polowego nr 104, pociągu amunicyjnego nr 119 i pociągu żywnościowego nr 131, powierzono Inspektoratowi Wojsk Taborowych oraz wydziałom MSW: Departamentowi Sanitarnemu, Technicznemu i Gospodarczemu.

NDWP zwracało uwagę, że: „utworzenie i uruchomienie dywizji, ze względu na sytuacją polityczną i wojskową jest niezmiernie pilne. Z tego też powodu uprasza się MSW, by zechciało ukończyć organizację w pierwszej połowie czerwca bieżącego roku”⁸⁹.

Dotrzymanie tego terminu było niewątpliwie zadaniem ambitnym, biorąc pod uwagę ogólne trudności w tworzeniu większych związków taktycznych. Z drugiej strony główni decydenci wojskowi planowali powierzyć dywizji istotny odcinek obrony na granicy z Prusami Wschodnimi w związku z zastrzającą się postawą Berlina.

Dyrektywą NDWP z 22 maja 1919 r. nr 278/III 8. DP została podporządkowana Frontowi Mazowieckiemu pod rozkazami francuskiego generała André Masseneta⁹⁰ ze sztabem w Warszawie, a później w Jabłonie. Front ten był częścią ogromnego Frontu Przeciwniemieckiego, rozciągającego się od Wilna aż po Śląsk Cieszyński. 8. DP otrzymała zadanie obsadzenia odcinka między Rajgrodem a Ostrołęką. W razie wkroczenia Niemców jednostki dywizji miały bronić przepraw na Biebrzy i Narwi, aby uniemożliwić nieprzyjacielowi wyjście z Prus Wschodnich na tyły wojsk polskich skoncentrowanych w trójkącie Warszawa–Zegrze–Modlin⁹¹.

⁸⁹ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 202, NDWP do MSW, Warszawa 9 maja 1919, s. 4–5.

⁹⁰ André Joseph Emmanuel Massenet (1864–1961) – generał dywizji armii francuskiej. W początkach I wojny światowej dowódca artylerii w 53. DP. Od 1918 r. generał dywizji, do marca 1919 r. dowódca VII Korpusu armii francuskiej, następnie dowódca Frontu Mazowieckiego, zob. *Dictionnaire des généraux et amiraux Français de la Grande Guerre (1914–1918)*, oprac. G. Géhin, J.P. Lucas, Archives&Culture 2007, s. 246.

⁹¹ M.A. Pieńkowski, op. cit., s. 181–195, zob. również A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP*, Oświęcim 2015, s. 56; P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne polskiego Sztabu Generalnego wobec Prus Wschodnich w latach 1919–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2–4, 1981, s. 384.

Wytyczne operacyjne dla 8. DP, choć całkowicie uzasadnione z punktu widzenia sztuki operacyjnej, nie miały pokrycia w faktycznych możliwościach dywizji, chociaż NDWP w piśmie z dnia 20 maja 1919 r. ponownie upominało się o jak najszybsze skierowanie wydzielonych wcześniej pododdziałów na Mazowsze⁹². Żołnierze 8. DP mogli w tym czasie jedynie śledzić nadgraniczny ruch jednostek niemieckich – niekiedy wdając się z nimi w wymianę ognia, która ani razu jednak nie przekształciła się w regularne działania. Warto przy tym podkreślić, że aż do momentu podpisania przez Berlin traktatu pokojowego w Wersalu pod koniec czerwca, polskie dowództwo bardzo poważanie traktowało groźbę rozpoczęcia wojny. Pomimo to gros sił dywizji pozostał na innym froncie – ich ściągnięcie w rejon zgrupowania dywizji okazało się niemożliwe z powodu rozpoczętej na początku czerwca kontrofensywy ukraińskiej⁹³.

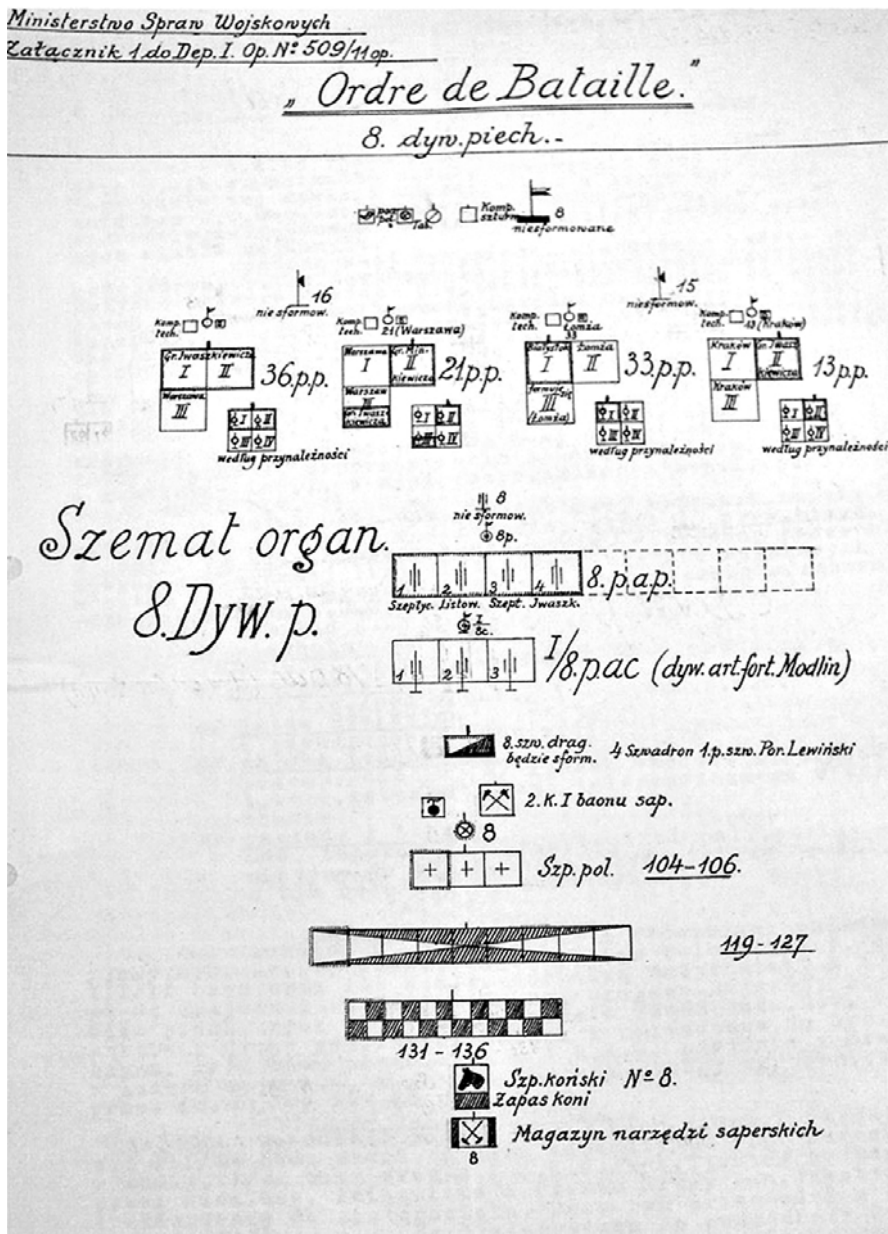
Na Front Mazowiecki nie udało się więc ściągnąć przydzielonych batalionów zgodnie z intencją NDWP. Ze względu na toczące się walki ostatecznie odmówiono w czerwcu gen. Surnynowi wyjazdu II batalionu i dwóch kompanii III batalionu 21. pp na Mazowsze⁹⁴. I batalion tego pułku wciąż przechodził reorganizację w Warszawie. Jeśli chodzi o II batalion 13. pp oraz I i II 36. pp, wciąż przebywały one na froncie. III batalion 13. pp, choć osiągnął już pełną gotowość bojową w Krakowie, zamiast do dywizji również trafił na Front Galicyjsko-Wołyński. Z kolei utworzony w marcu 1919 r. III batalion 36. pp, sformowany z batalionu garnizonowego twierdzy Modlin, nie był w pełni operacyjny⁹⁵. W rezultacie pod koniec maja dywizja dysponowała zamiast pięcioma jedynie trzema batalionami: I z 13. pp, a także II i III z 33. pp. I batalion 33. pp nie został zgodnie z planem ściągnięty do Białegostoku. Warto podkreślić, że słabość dywizji nie uchodziła uwagi wywiadu niemieckiego, który był dobrze poinformowany o dyslokacji i sile polskich jednostek.

⁹² CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 202, NDWP do MSW, Warszawa 20 maja 1919, s. 3–4.

⁹³ M. Klimecki, op. cit., s. 227; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, s. 274–275.

⁹⁴ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Szefostwo Intendentury, sygn. I.123.6.90, Rozkaz NDWP nr 1058/I, Warszawa 1 czerwca 1919 r., b.p.

⁹⁵ CAW-WBH, Oddział I NDPW, sygn. I.301.7.5, nr sprawy 905, NDWP do MSW, Warszawa 2 czerwca 1919, s. 9.

Ordre de Bataille 8 DP z maja 1919 r.

Źródło: CAW-WBH, sygn. I.301.11.33, Oddział V NDWP, Załącznik do pisma MSW do NDWP z 12 maja 1919 r., bp. Znaczenie symboli graficznych, zob. CAW-WBH, Oddział II NDWP, sygn. I.301.7.105, Spis znaków dla raportów graficznych, załącznik I, bm., bd., bp.

Tabela 1. Dyslokacja oddziałów 8 DP wg OdeB z 28–29 maja 1919 r.

Jednostka	Batalion / Bateria	Miejsce dyslokacji
13. pp	I	Ossowiec
	II	Front Gal.-Woł.
	III	Kraków
21. pp	I	Warszawa
	II	Front Gal.-Woł.
	III	2 kompanie Warszawa 2 kompanie Front Gal.-Woł.
33. pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	1 kompania w Rajgrodzie 3 kompanie w Knyszynie
	III	Łomża
36. pp	I	Front Gal.-Woł.
	II	Grupa Poleska
	III	Warszawa
8. pap	Bateria 1	Front Lit.-Biał.
	Bateria 2	Grupa Poleska
	Bateria 3	Front Lit.-Biał.
	Bateria 4	Front Gal.-Woł.
8. pac	Bateria 1	Modlin
	Bateria 2	Modlin
	Bateria 3	Modlin
8. szw. drag.	–	Front Gal.-Woł.
Komp. tel.	–	Warszawa
Komp. sap.	–	Warszawa

Źródło: CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.19, Meldunek sytuacyjny. Front Mazowiecki (odcinek 8 DP), b.m., 2 czerwca 1919, b.p.

Oznaczenia frontów: Front Gal.-Woł.: galicyjsko-wołyński; Front Lit.-Biał.: litewsko-białoruski

W tej sytuacji nie dziwi rozgoryczenie gen. Suryna, który donosił do Naczelnego Dowództwa ze swojego sztabu w Białymstoku:

(...) zamiast pomocy w formowaniu 8 DP, rozrzuconej na froncie bojowym 180 km, natrafiłem ciągle na rozmaite przeszkody, utrudniające powierzoną mi pracę. Koniecznym jest powiększenie ilości armat, uzupełnienie batalionów oficerami, podoficerami i szeregowcami, wyekwipowanie dywizji pod względem technicznym. Dotychczas nie został przeniesio-

ny do Ostrowia III/21 pp i II/36 pp. Baon zapasowy 13 pp znajduje się dotąd w Krakowie (...). Cały 13 pp [w dyspozycji 8 DP – MP] składa się obecnie z dowódcy i 214 ludzi, którzy stacjonują w Osowcu [I batalion przyjechał do miasta pod koniec maja – MP]. VIII Brygada Artylerii zamiast 9-ciu baterji i 10-ciu baterji zapasowych, składa się tylko z jednej baterji. Ciężki dywizjon nie przyjechał i stoi niepotrzebnie w Modlinie, chociaż jest gotów do wymarszu. Cała pozycyjna artyleria, stojąca na przyczółkach Narwi i Biebrzy, nie posiada oficerów oznajomionych z działami i strzelaniem z tych dział [chodziło o drugi dywizjon 8 pac – MP]. Brak obsługi i personelu obserwacyjnego. Kilku dział nie można ruszyć z platformy wagonów, gdyż mają koła złamane i przy pierwszym wystrzale rozleca się⁹⁶.

8. DP, mając do obsadzenia duży odcinek Frontu Przeciwniemieckiego, nie radziła sobie nawet z patrolowaniem granicy, gdyż:

obserwowanie całego odcinka długości 180 km polega obecnie na dwóch słabych szwadronach jazdy i plutonach piechoty, wystawionych na głównych liniach komunikacyjnych. Dla obrony linii Narew–Biebrza mogą być użyte najwyżej 3 baony i 16 armat, mając dwa baony o słabym składzie z karabinami Lebela⁹⁷ strzelającymi pojedynczymi nabojami. Roboty umocnienia pierwszej linii obronnej nie mogą być kontynuowane według rozkazu Dowództwa Frontu Mazowieckiego z powodu słabej obsady tej linii przez piechotę i braku robotników cywilnych⁹⁸.

Suryn skarżył się również na: „zupełny brak środków lokomocji, jak samochodów i koni, z siodłami, których również brak, (...) sztab dywizji posiada zaledwie: 1 auto osobowe, 2 powozy i 2 bryczki. Nie ma zaś wcale motocykli, ani rowerów”⁹⁹.

Generał apelował więc: „proszę o jak najszybszą pomoc i poparcie w formowaniu wszystkich oddziałów, w wyekwipowaniu i wyposażeniu we wszelkie potrzeby”¹⁰⁰. Pismo dowódcy znalazło odzew. Chcąc przyspieszyć formowanie dywizji, NDWP jeszcze w czerwcu zaleciło przesyłanie do Warszawy co 10 dni specjalnego raportu na ten temat, co miało umożliwić szybsze podejmowanie właściwych decyzji. Odnośnie do problemów z kwatermistrzostwem zapewniano, że kwestia ta zostanie rozstrzygnięta poprzez wyjęcie okręgów etapowych spod zarządu Dowództw Okręgów Generalnych i podporządkowanie ich Dowództwom Frontów. W kompetencji DOG pozostawiono jedynie zarząd formacjami zapasowymi oraz postępowanie rekrutacyjne. W ten sposób powołano obszar etapowy północny, po-

⁹⁶ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.5, Dowództwo 8 DP do NDWP, nr sprawy 925, Białystok 22 czerwca 1919 r., b.p.

⁹⁷ Francuski karabin powtarzalny wz. 1886.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

dzielony na dwa okręgi: „Łomża” z siedzibą w Małkini oraz „Ciechanów” z siedzibą w Modlinie¹⁰¹. Zachowane akta Dowództwa Frontu Mazowieckiego wskazują, że gen. Massenet starał się poprawić sytuację 8. DP, choć jego możliwości były ograniczone.

Dużym utrudnieniem dla dowództwa były poważne braki kadry oficerskiej i podoficerskiej w batalionach już zgrupowanych w miejscu formowania dywizji i tych dopiero tworzonych, i szkolonych. W początkach czerwca brakowało w sztabie dywizji oficera prowiantowego, inżynierii, broni i amunicji. Poszczególne sztaby pułków były niekompletne. Znaczne problemy występowały w pododdziałach odpowiadających za łączność. Plutony telefoniczne nie posiadały w ogóle aparatów i podoficerów. Źle wyglądała sytuacja w kompaniach technicznych, gdyż żołnierze:

(...) ćwiczeń w budowie fortyfikacji, mostów, zakładania min nie przechodzili z powodu braku materiałów technicznych i instruktorów. Silnie daje się we znaki brak materiału ćwiczebnego do lontów, grantów, min itd. Zupełny brak narzędzi minerskich, rymarskich i świdrów stolarskich¹⁰².

Batalion saperów nie miał wciąż magazynu narzędzi saperskich, brakowało na przykład 1 000 metrów sznura detonacyjnego. Prawdziwą zimą dowództwa był brak uprzęży konnych, które uniemożliwiały sprawny transport, choć dywizja miała już w tym czasie do dyspozycji 2 kolumny amunicyjne i 2 kolumny żywnościowe, a także zapas 351 koni. Zwierzęta były jednak zaniedbane, często chore, zdarzały się wypadki wymagające interwencji chirurgicznej¹⁰³. Intendentura dysponowała wprawdzie zmagazynowaną żywnością, ale skarżyła się na nieobecność personelu. Dowództwo nie narzekało w zasadzie tylko na stan oraz ilość urządzeń sanitarnych, leków i ambulatoriów. Było także ukontentowane liczbą lekarzy i względnie dobrym stanem umundurowania, pochodzącego z zasobów krajowych oraz demobilu amerykańskiego, ale „obuwie wymaga natychmiastowej reparacji, brak jednak materiału i narzędzi szewskich”¹⁰⁴. Jeden z żołnierzy 33. pp Władysław Goliczewski wspominał przed wyruszeniem na Białoruś w sierpniu 1919 r.:

¹⁰¹ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.5, nr sprawy 1096, MSW do Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 26 czerwca 1919, s. 1–4.

¹⁰² CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.12., nr sprawy 2373, Stan dotychczasowej organizacji 8. DP, 5 czerwca 1919 r., s. 1.

¹⁰³ Ibidem, s. 2.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 3–4.

na kilka dni przed wyjazdem na front otrzymaliśmy świeży fasunek mundurów amerykańskich i karabiny francuskie systemu Berthiera. Na głowach leżały z zawadiackim młodzieńczym fasonem maciejówki leguńskiej z przypiętym, z rozmyślnie odłamaną koroną, białym orłem¹⁰⁵.

W pierwszym okresie funkcjonowania WP znacznym utrudnieniem było niejednolite uzbrojenie jednostek piechoty, opierających się na broni zdobytej z magazynów armii zaborczych. Wraz z postępującą współpracą na linii Warszawa–Paryż do Polski zaczęły w 1919 r. napływać transporty uzbrojenia francuskiego. W czerwcu przybyły pierwsze karabiny (dalej: kb, lub kbk – karabin kawalerii) Lebella, które trafiły do 1. i 2. DP Leg. i Dywizji Litewsko-Białoruskiej. W kolejnych miesiącach francuskie karabiny powtarzalne otrzymała 8. DP, w tym kb Berthier, przeznaczony głównie dla kompanii technicznych, ciężkich karabinów maszynowych (dalej: ckm) i plutonów telefonicznych¹⁰⁶. Mimo to w 8. DP występowały także kb Mauser, zwłaszcza w warszawskim 36. pp. Należy dodać, że do dywizji trafiły także ckm Hotchkiss Mle 1914¹⁰⁷. Ich obsługa sprawiała jednak żołnierzom dużo kłopotów. Instrukcja obsługi tego sprzętu była bowiem dostępna jedynie w języku francuskim, brakowało wykwalifikowanego personelu, a ponadto borykano się z niedostatkiem części zamiennych¹⁰⁸. W konsekwencji żołnierze nieświadomie uszkadzali uzbrojenie. Nasycenie ciężkimi karabinami maszynowymi w pułkach 8. DP było nierównomierne, względnie dobra sytuacja pod tym względem panowała w 21. i 36. pp. Z kolei w 33. pp było:

(...) do dyspozycji dziesięć karabinów maszynowych systemu Maxyma. Plutonami dowodzili podoficerowie, przeważnie w stopniu plutonowego. 33 pułk posiadał trzy takie bataliony, ponadto specjalna kompanię karabinów maszynowych Hotchkisów (...)¹⁰⁹.

Pomimo to narzekano na niedobór pasów amunicyjnych, ładownic i mezażek. Wyraźne różnice występowały w przypadku ilości amunicji, zwłaszcza dużego kalibru. Istotne braki miał przede wszystkim 13. pp. Warto także zauważyć, że dywizja dysponowała zaledwie symboliczną liczbą min.

Dość zróżnicowane było także wyposażenie artyleryjskie, charakteryzujące się różną proveniencją: austriacką, rosyjską, niemiecką i włoską.

¹⁰⁵ Cyt. za: W. Goliczewski, *Walecznych tysięcy*, oprac. T. Dudziński, wydanie II, Grajewo 2008.

¹⁰⁶ J. Odziemkowski, op. cit., s. 129.

¹⁰⁷ Podstawowy francuski ciężki karabin maszynowy okresu obu wojen światowych, kaliber 8 mm, przyjęty na uzbrojenie w 1914 r.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 177.

¹⁰⁹ Cyt. za: W. Goliczewski, op. cit., s. 12–13.

Przezbrawanie w artylerię francuską (działa połowe kaliber 75 mm) zapoczątkowano w czerwcu w Ostrowi Mazowieckiej, jednakże brakowało pocisków. Warto także dodać, że 8. pap mierzył się jeszcze latem 1919 r. z niedostatkiem 7 oficerów i aż 202 podoficerów¹¹⁰. Kontrasty między poszczególnymi jednostkami wynikały m.in. z faktu, że jesienią 1919 r. pułki dywizji przechodziły reorganizację, o czym będzie jeszcze mowa¹¹¹.

Tabela 2. Wykaz broni i amunicji pułków 8. DP w okresie wrzesień/październik 1919 r.

Kategoria uzbrojenia	Rodzaj broni i amunicji	13 pp	21 pp	33 pp	36 pp
Karabiny	kb Mauser wz. 98	–	68	73	558
	kb Mauser wz. 88	–	13	–	–
	kbk Mauser wz. 98	–	4	–	9
	kbk. Mauser wz. 88	–	20	–	–
	kb Mannlicher wz. 95		7	–	6
	kb Maannlicher wz. 90	–	–	–	–
	kb włoskie	–	–	–	–
	kb rosyjskie	–	14	17	–
	kb Lebela wz. 86	1 815	1 960	–	–
	kb Lebela wz. 83	140	–	–	–
	kb Berthier wz. 15	–	–	1427	1 329
	kbk Berthier wz. 15	–	–	–	–
	kbk Berthier wz. 16	–	318	310	383
	Łącznie karabinów	1 955	2 404	1 827	2 285

¹¹⁰ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.12., nr sprawy 2373, Stan dotychczasowej organizacji 8. DP, 5 czerwca 1919 r., s. 4.

¹¹¹ Duży transport amunicji do ciężkich karabinów maszynowych przybył do Modlina 14 lipca 1919 r., zob. CAW-WBH, DFM, sygn. I.310.4.12, DFM do NDWP, Jabłonna 31 lipca 1919 r., s. 179.

Kategoria uzbrojenia	Rodzaj broni i amunicji	13 pp	21 pp	33 pp	36 pp
Karabiny maszynowe	Maxim niemiecki wz. 1908	–	28	6	14
	Maxim rosyjski wz. 1910	2	5	3	4
	Hotchkiss wz. 1914	24	30	19	16
	Schwarzlose wz. 1907	5	–	–	6
	Bergman wz. 1902	–	1	–	10
	Różnych typów	–	–	4	–
	Łącznie CKM	31	64	35	50
Pistolety	Steyr wz. 1902 7,65 mm	–	–	–	40
	Browning hiszpański 7,65 mm	78	–	17	21
	P08 Parabellum 9 mm	–	–	2	–
Broń biała	Bagnety niemieckie	–	27	224	560
	Bagnety austriackie	–	–	–	–
	Bagnety rosyjskie	–	6	–	–
	Bagnety włoskie	–	–	–	–
	Bagnety francuskie	1 815	2 074	1 428	1 733
Amunicja	kb Mauser wz. 98	–	25 500	–	220
	kb Mauser wz. 88	–	–	–	–
	kb Mannlicher wz. 95	–	100	–	–
	francuska	270	445 000	–	1 299
	rosyjska	–	7 700	325	–
	ładownice 3–nabojowe	–	–	–	–
	ładownice 5–nabojowe	–	–	281 625	–
	CKM Hotchkiss wz. 1914	11 290	114 000	30 101	22 985
	CKM Maxim niem. wz. 1908	–	219 750	61 400	16 710
	CKM Maxim ros. wz. 1910	1 500	18 250	16 000	7 000
	CKM Schwarzlose wz. 1907	1 700	–	60	2 500
	CKM Bergman wz. 1902	–	–	–	–
	7,65 mm	1 448	–	–	765
Granaty ręczne	Trzonowe	226	470	1 703	200
	Jajowe	50	757	904	–

Kategoria uzbrojenia	Rodzaj broni i amunicji	13 pp	21 pp	33 pp	36 pp
Miotacze	Min	–	1	4	1
	Granatów	–	3	–	7
Amunicja miny i granaty	Miny	–	27	–	60
	Granaty	–	279	40	430

Źródło: CAW-WBH, Generalny Inspektorat Piechoty, sygn. I.300.24.11, Wykaz broni i amunicji za miesiąc październik 1919 r. 13. pp; Wykaz broni i amunicji za miesiąc październik 1919 r. 21. pp; Wykaz broni i amunicji za miesiąc październik 1919 r. 33. pp; Wykaz broni i amunicji za miesiąc wrzesień 1919 r. 36. pp, bp.

Jeśli chodzi o etatową liczebność dywizji WP, to wiosną 1919 r. w stanie żywienia określono ją na 600 oficerów oraz 20 tys. podoficerów i szeregowych, a także 6500 koni. W lipcu etat dywizji wynosił bez artylerii 441 oficerów i 14 885 podoficerów i szeregowych, po uwzględnieniu zaś brygady artylerii wzrastał odpowiednio do 551 oficerów oraz 17 803 podoficerów i szeregowych. W praktyce wypełnienie przewidywanego etatu dywizji okazało się niemożliwe, gdyż nie zbliżyła się ona nawet do tej wartości, co obrazuje tabela 3. Godny podkreślenia jest fakt, że stan bojowy dywizji znacząco odbiegał od jej stanu żywienia. Zwykle kształtował się na poziomie jedynie od 50 do 65%. Decydowały o tym przede wszystkim znacząco rozbudowane wojska taborowe, co oznaczało, że faktycznie wielu żołnierzy przebywało na tyłach dywizji. NDWP nakazało (rozkazem nr 1336/I) na początku 1919 r., aby w wykazach liczebnych ujmować wszystkich oficerów, podoficerów i szeregowców bez względu na ich stan zdrowotny (chyba że żołnierz został odesłany do szpitala poza dywizją) i funkcję, a zatem również lekarzy, kapelanów, sanitariuszy, kucharzy czy rowerzystów. Ponadto od sierpnia 1919 r. do tych wyliczeń włączono cywilów pełniących służbę pomocniczą. Należy również pamiętać, że choć 8. DP nie prowadziła jako całość działań bojowych aż do września, to jej poszczególne bataliony brały udział w walkach, co istotnie wpływało na ich stan liczebny. Widać to wyraźnie między lipcem a sierpniem, kiedy wyczerpane bataliony 13., 21. i 36. pp wróciły z Małopolski Wschodniej na Mazowsze. Pododdziały, które nie wzięły udziału w walkach, przechodziły w tym czasie reorgani-

Tabela 3. Stan liczebny 8. DP w okresie maj–listopad 1919 r.

Za okres	Stan wyżywienia				Stan bojowy								Stan taborowy					
	Oficerów	Żołnierzy	Koni			Oficerów	Szeregowców	Jeźdźców	CKM	Dział			Samochodów	Wozów pancernych	Miotaczy	Wozy	Kuchnie polowe	Samochody
			Wierzch.	Artylerii	Taborów					Piechoty	Polowych	Ciężkich						
Maj	189	9887	-	-	2164	76	5922	-	79	1	20	4	1	-	4	321	44	1
Czerwiec	202	10325	-	-	2274	88	6092	-	133	1	20	8	1	-	4	569	46	1
Lipiec	250	10600	-	-	2300	113	6200	-	157	1	29	11	-	-	4	510	48	1
Styczeń	179	5372	-	-	2560	48	2379	-	48	1	21	27	-	6	-	694	30	1
Wrzesień	274	11156	68	88	3398	113	6317	-	147	-	32	-	-	-	-	385	87	1
Październik	271	11743	320	401	2995	127	6377	-	149	-	22	-	-	-	-	762	87	1
Listopad	282	12044	644	748	2335	135	6532	59	153	-	19	11	-	-	1	1104	89	4

zacje, uzupełnienia i szkolenia – głównie w Warszawie. Znaczące różnice są także dostrzegalne w przypadku artylerii. W momencie powstania dywizji 8. pap miał do dyspozycji tylko pięć baterii frontowych. W późniejszym czasie pułk rozbudowywano, łącznie z bateriami zapasowymi, dzięki czemu dywizja dysponowała zwiększoną liczbą dział. Niemniej część z tych baterii przebywała na froncie. Tymczasem stany liczebne dywizji nie precyzują, czy w momencie spisывania stanu jednostki baterie były przy dywizji. Fakt ten należy mieć na uwadze przy analizie poniższych danych.

Zaspokajanie potrzeb kadrowych i materialnych 8. DP wiązało się z wieloma niedogodnościami, choć podkomendni gen. Suryna nie byli wyjątkiem, z problemami bowiem borykały się wszystkie jednostki. W związku z malejącym zagrożeniem ze strony Berlina po podpisaniu traktatu wersalskiego naczelne władze uznały, że nie ma konieczności szybkiego ściągania batalionów dywizji na Front Przeciwniemiecki. Znalazło to odzwierciedlenie w rozkazodawstwie NDWP, które dyrektywą nr 925/I z 1 lipca 1919 r. nakazało skierować III batalion 13. pp z Krakowa na Front Galicyjsko-Wołyński. Wówczas 2. kompania III batalionu 21. pp wciąż nie była gotowa do działań operacyjnych, natomiast I i II batalion 36. pp nie miały zgody na opuszczenie rejonu walk, podobnie jak II batalion 21. pp¹¹². W tej sytuacji skoncentrowanie całej dywizji wciąż nastęrczało znaczące trudności. Dopiero pod koniec czerwca oddano pod rozkazy dywizji VIII Brygadę Artylerii, w tym I dywizjon 8. pac. W lipcu do Białegostoku przyjechały z Ostrowi Mazowieckiej kompanie marszowe batalionów zapasowych 21. i 36. pp. Tymczasem postanowiono o wyznaczeniu baonom zapasowym dywizji garnizonów na obszarze DOGen. Warszawa, odpowiednio: 13. pp w Pułtusk, 21. pp w Warszawie, 33. pp w Łomży i 36. pp w Warszawie; natomiast tymczasowe postoje: 13. pp w Osowcu, 21. pp w Ostrowi Mazowieckiej, 33. pp również w Ostrowi, zaś 36. pp w Zambrowie¹¹³.

W początku sierpnia NDWP podjęło decyzję o przerwaniu dywizji na Front Litewsko-Białoruski, co miało stanowić wyraźne wzmocnienie dla wojsk dowodzonych przez gen. Szeptyckiego¹¹⁴. To oznaczało, że dywizja miała niedługo wejść w kontakt bojowy z jednostkami sowieckimi. 8 sierp-

¹¹² CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Szefostwo Intendenty, sygn. I.123.6.90, NDWP do DFM, Warszawa 1 lipca 1919 r., bp.

¹¹³ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.8, nr sprawy 1444, Dowództwo 8. DP do MSW, bm., 3 lipca 1919 r., bp.

¹¹⁴ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.10, nr sprawy 1958, NDWP do MSW, Warszawa 4 sierpnia 1919, s. 1–2, zob. A. Wyszczelski, *Niewypowiedziana wojna...*, s. 132; idem, *Wojsko Polskie...*, s. 318.

nia dokonano zmiany na szczeblu dowódcy. Dotychczasowe obowiązki gen. Suryna powierzono gen. Stefanowi Mokrzeckiemu. Miał on za sobą długą służbę w armii rosyjskiej, wykazywał się osobistym męstwem w boju, lecz jego umiejętności dowodzenia były kwestionowane¹¹⁵.

Jeszcze pod koniec lipca NDWP przesłało rozkazy o dyslokacji pułków dywizji. Najwcześniej na wschód wyruszyły bataliony 21. pp. Od 21 lipca jechały one przez Małkinię–Białystok–Lidę do Bohdanowa (22 km na południe od Krewa), biorąc następnie udział w sierpniowej operacji ofensywy na Mińsk w składzie 2. DP Leg.¹¹⁶ 33. pp opuścił garnizony w Łomży i Ostrołęce, odpowiednio 1 i 2 sierpnia jadąc koleją w trzech transportach: I batalion zmierzał do Lachowicz, zaś II i III do Mołodeczna. Pułk po przybyciu na miejsce był podporządkowany różnym grupom operacyjnym, przechodząc pod bezpośrednie rozkazy 8. DP dopiero 3 listopada¹¹⁷. Z kolei I batalion 36. pp na początku lipca przybył do Warszawy w celu reorganizacji¹¹⁸, a następnie 12 lipca otrzymał rozkaz wyjazdu do Zambrowa, aby przeprowadzić szkolenie żołnierzy i podoficerów¹¹⁹. W połowie sierpnia oddano go do dyspozycji NDWP, a następnie polecono wyjechać na Białoruś¹²⁰. 15 sierpnia 1919 r. dowództwo 8. DP otrzymało rozkaz wyjazdu do Lidy, wraz ze sztabem 13. i 36. pp, a ponadto: taborami, kolumnami amunicyjnymi i żywnościowymi, kompanią telegraficzną, batalionem saperów i szpitalami polowy-

¹¹⁵ Stefan Mokrzecki (1862–1932) – oficer armii rosyjskiej, generał WP. Od 1914 r. do 1915 r. przebywał w niewoli niemieckiej. W 1917 r. otrzymał awans na generała majora, po czym w 1918 r. był dowódcą połtawskiej brygady na Ukrainie. W marcu 1919 r. zgłosił się do Polskiej Misji Wojskowej w Odessie. Następnie otrzymał przydział w WP, w 1919 r. był dowódcą 8. DP, a następnie dowódcą Okręgu Etapowego w Mińsku. W czasie operacji warszawskiej dowodził Okręgiem Generalnym Pomorze, a następnie Twierdzą Grodno. W 1924 r. otrzymał stopień tytularnego generała dywizji i przeszedł w stan spoczynku, zob. P. Stawecki, *Mokrzecki Stefan*, PSB, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 609–610; idem, *Słownik biograficzny generalów...*, s. 224–225; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.393, Mokrzecki Stefan.

¹¹⁶ M. Fularski, *Zarys Historji Wojennej 21-go Warszawskiego Pułku...*, s. 17.

¹¹⁷ J. Ciapka, *Zarys Historji Wojennej 33-go Pułku Piechoty...*, s. 8, 12; por. H. Pestka, op. cit., s. 57.

¹¹⁸ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, 2 Biuro Sztabu, sygn. I.123.6.43, Telegram DFM, Warszawa 22 lipca 1919 r., bp.

¹¹⁹ CAW-WBH, ibidem, Dowództwo 8. DP do DFM, b.m. 12 lipca 1919 r., b.p; CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Szefostwo Intendentury, sygn. I.123.6.90, NDWP do DFM, Warszawa 24 lipca 1919 r., bp.

¹²⁰ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Szefostwo Intendentury, sygn. I.123.6.90, NDWP do DFM, Warszawa 24 lipca 1919 r., bp.

mi¹²¹. Wkrótce do dywizji dołączyły drogą kolejową z Brześcia Litewskiego 36. pp i I batalion 13. pp, które otrzymały rozkaz wyjazdu 13 września¹²². Pozostałe bataliony 13. pp przyjechały do Lidy późno, gdyż nastąpiło to w drugiej połowie października¹²³, choć gen. Szeptycki upominał się o to jeszcze 11 września¹²⁴.

Dłużej zajęło przetransportowanie na wskazany front całej VIII Brygady Artylerii. Większych problemów nie było z wysłaniem 8. pac, gdyż jeszcze w sierpniu do Lidy wyjechał jego drugi dywizjon ze wszystkimi bateriami¹²⁵. Natomiast pułk artylerii polowej przechodził latem i jesienią intensywne szkolenia na nowo sprowadzonej broni francuskiej, a ponadto niektóre baterie 8. pap wciąż znajdowały się w Galicji (1., 2.). We wrześniu w depeszy nadanej do NDWP gen. Szeptycki informował, że „ze względu na sytuację jaka powstaje w Kownie upraszam o najrychlejsze nadesłanie artylerii przynależnej do 8-ej dywizji i szwadronu jazdy dywizyjnej”¹²⁶. Po tej interwencji dowództwo nakazało wyjazd części 8. pap z Zambrowa i Łomży do Lidy. W pierwszej kolejności transport miał objąć I i II dywizjon wraz z 3., 4. i 6. baterią pap¹²⁷. III dywizjon (baterie: 7., 8., i 9.), choć osiągnął gotowość operacyjną, nie mógł wyjechać z powodu tymczasowych trudności z taborem konnym (oddano go do dyspozycji 8. pac). Ze względu na te przeszkody wszystkie dywizjony 8. pap wraz ze sztabem pułku dotarły na Białoruś w grudniu¹²⁸.

W ten sposób koncentracja całej dywizji zajęła władzom wojskowym sześć miesięcy (a biorąc pod uwagę artylerię siedem) i dopiero wówczas 8. DP mogła wziąć udział w działaniach bojowych, przechodząc swój

¹²¹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, 2 Biuro Sztabu, sygn. I.123.6.43, Rozkaz operacyjny sztabu 8. DP, Białystok, 15 sierpnia 1919 r., b.p.

¹²² CAW-WBH, DFLit.-Biał., sygn. I.310.3.42, OdeB 8 DP z 20 sierpnia 1919 r., bp; ibidem, sygn. I.310.3.23, Depesza Sztabu Generalnego, Warszawa 13 września 1919, k. 221.

¹²³ K. Goch, *Zarys Historji Wojennej 13-go Pułku Piechoty...*, s. 17, 19.

¹²⁴ CAW-WBH, DFLit.-Biał., sygn. I.310.3.23, DFLit.-Biał. do NDWP, bm., 11 września 1919 r., k. 221.

¹²⁵ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Szefostwo Intendentury, sygn. I.123.6.90, Telegram Sztabu Generalnego do DFM, Warszawa 23 lipca 1919 r., bp.

¹²⁶ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.15, nr sprawy 2 698, Depesza gen. Szeptyckiego do NDWP, bm., 1 września 1919 r., bp.

¹²⁷ CAW-WBH, ibidem, Rozkaz NDWP do VIII Brygady Artylerii, Warszawa 4 września 1919 r., bp.

¹²⁸ CAW-WBH, Brygady Artylerii, sygn. I.322.8.70, Sprawozdanie dowództwa 8. pap z prac organizacyjnych za rok 1918/1919, bm., bd., s. 6.

chrzest. W połowie września 1919 r., dywizja weszła w skład grupy operacyjnej gen. Daniela Konarzewskiego¹²⁹, zajmując odcinek wzdłuż Dźwiny do Dzisny i na południe wzdłuż Auty i górnej Berezyny¹³⁰. Niestety dowodzący jednostką gen. Mokrzecki nie cieszył się uznaniem Szeptyckiego, który raportował, że „oddziały 8 dywizji piechoty wyszły zupełnie spod kierownictwa dowództwa”¹³¹. W bojach toczonych od września do października w rejonie Lepela, Uszacza i Połocka jednostka, choć odnotowała sukcesy, poniosła wyraźne straty, co było dopiero początkiem jej zmagania z Armią Czerwoną.

Tabela 4. Dyslokacja oddziałów 8. DP wg OdeB z 1 października 1919 r.

Jednostka	Batalion / Bateria	Miejsce dyslokacji
13. pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	Modlin
	III	Modlin
21. pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	Front Lit.-Biał.
	III	Front Lit.-Biał.
33. pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	Front Lit.-Biał.
	III	Front Lit.-Biał.

¹²⁹ B. Waligóra, *Dowództwa Grup Operacyjnych, taktycznych, artylerii i innych*, [w:] *Spis Władz Wojskowych 1918–1921...*, s. 195; Daniel Konarzewski (1871–1935) – oficer armii rosyjskiej, generał WP. Weteran wojny rosyjsko-japońskiej 1904/1905. Od 1917 r. uczestniczył w organizacji I Korpusu Polskiego. W 1918 r. powrócił do kraju, w 1919 r. został dowódcą Grupy Wojsk Wielkopolskich. W czasie operacji warszawskiej dowodził 1. Dywizją Strzelców Wielkopolskich. W latach 1920–1925 był kolejno szefem OGen. Białostok, zastępcą dowódcy wojsk Litwy Środkowej, wiceministrem spraw wojskowych. W 1924 r. awansował do stopnia generała dywizji, od 1931 r. inspektor armii, zob. J. Ciałowicz, *Konarzewski Daniel*, PSB, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 482–483; idem, *Słownik biograficzny generałów...*, s. 171; CAW-WBH, KGO, sygn. I.480.266, Konarzewski Daniel.

¹³⁰ Komunikat operacyjny z 4 września 1919 r., [w:] *O niepodległą i granice. Komunikaty oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski, A. Koseski, Warszawa 1999, s. 320; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie...*, s. 323; idem, *Wojna polsko–rosyjska 1919–1920*, t. I, Warszawa 2010 s. 199; idem, *Niewypowiedziana wojna...*, s. 159.

¹³¹ Cyt. za: P. Stawecki, *Mokrzecki Stefan...*, s. 610.

Jednostka	Batalion / Bateria	Miejsce dyslokacji
36. pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	Front Lit.-Biał.
	III	Front Lit.-Biał.
8. pap	Bateria 1	Front Gal.
	Bateria 2	Front Gal.
	Bateria 3	Front Lit.-Biał.
	Bateria 4	Front Lit.-Biał.
	Bateria 5	Ostrów Mazowiecka
	Bateria 6	Front Lit.-Biał.
	Bateria 7	Ostrów Mazowiecka
	Bateria 8	Ostrów Mazowiecka
	Bateria 9	Ostrów Mazowiecka
8. pac	Bateria 1	Front Lit.-Biał.
	Bateria 2	Front Lit.-Biał.
	Bateria 3	Front Lit.-Biał.
8. szw. drag.	-	-
Komp. tel.	-	Front Lit.-Biał.
Komp. sap.	-	Front Lit.-Biał.
Szpital polowy	-	Front Lit.-Biał.

Źródło: CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.31, b.m., 1 października 1919, b.p.
 Oznaczenia frontów: Front Gal.: galicyjski; Front Lit.-Biał.: litewsko-białoruski.

Maciej A. Pieńkowski

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe, dział I

- Adiutantura Generalna
- Akta Personalno – Osobowe
- Armia generała Hallera:
- Dowództwo III Korpusu Armii gen. Hallera:
 - Oddział I Sztabu
 - 2 Biuro Sztabu
 - Dowództwo Artylerii
 - Szefostwo Intendentury

Brygady Artylerii
Dowództwo Frontu Mazowieckiego
Dowództwo Okręgu Korpusu I (DOGen. Warszawa)
Dywizje i Brygady Piechoty
Generalny Inspektorat Piechoty
Kolekcja Generałów i Osobistości
Kolekcje Rękopisów
Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Oddział V Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Ordre de Bataille Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Stany Liczebne Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego

Źródła drukowane

Dziennik Rozkazów Wojskowych, nr 60, 68.
Goliczewski W., *Walecznych tysiąc*, oprac. T. Dudziński, wydanie II, Grajewo 2008.
O niepodległą i granice. Komunikaty oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921, oprac. M. Jabłonowski, A. Koseski, Warszawa 1999.

Opracowania

Baran J., *Zarys Historji Wojennej 8-go Pułku Artylerii Ciężkiej*, Warszawa 1930.
Charkiewicz W., *Dowbor-Muśnicki Józef*, PSB, t. V, Kraków 1936–1946.
Ciałowicz J., *Konarzewski Daniel*, PSB, t. XIII (1967–1968).
Ciapka J., *Zarys Historji Wojennej 33-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.
Dictionnaire des généraux et amiraux Français de la Grande Guerre (1914–1918),
oprac. G. Gèhin, J. P. Lucas, Archives&Culture 2007.
Dobroński A., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 33 Pułk Piechoty*, Pruszków 1994.
Fularski M., *Zarys Historji Wojennej 21-go Warszawskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.
Goch K., *Zarys Historji Wojennej 13-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.
Godlewska J., *Brygady Artylerii*, [w:] *Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, mps Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 1936.
Grochowski S., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 8 Płocki Pułk Artylerii Lekkiej im. Króla Bolesława Krzywoustego*, Pruszków 1996.
Grużewska Z., *Dowództwa brygad piechoty*, [w:] *Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, mps Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 1936.
Grzegorzczak T., *6 Armia Wojska Polskiego w 1920 r.*, Warszawa 2009.
Grzywacz A., *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP*, Oświęcim 2015.
Izdebski J., *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918–1919*, Warszawa 2000.
Jagiełło Z., *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2007.
Jarno W., *1 Dywizja Strzelców Armii generała Hallera w latach 1918–1919*, Łódź 2006.

Karcz J., Kryński W., *Zarys Historji Wojennej Pułków Polskich 1918–1919. 1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1931.

Karczewski L., Pokrowski E., *21 Warszawski Pułk Piechoty „Dzieci Warszawy”*, Warszawa 1997.

Karczewski L., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 21 Warszawski Pułk Piechoty „Dzieci Warszawy”*, Warszawa 1992.

Kirszak J., *Armia Rezerwowa gen. Sosnkowskiego w 1920 roku*, Warszawa 2013.

Kirszak J., *Bój 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej pod Dunilowiczami w czerwcu 1920 roku i jego upamiętnienie*, [w:] *Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów*, red. J. Jędrzyak, D. Koreś, J. Maroń, K. Widziński, Wrocław 2012.

Kirszak J., *General Kazimierz Sosnkowski (1885–1969)*, Warszawa 2012.

Klimecki M., *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000.

Kociszewski A., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 13 Pułk Piechoty*, Warszawa 1990.

Korczyk H., *Rommel Juliusz Karol*, PSB, t. XXXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1989–1991.

Kospath-Pawłowski E., Matusak P., Radziwiłłowicz D., *8 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.

Kozłowski W., *4 Dywizja Piechoty w latach 1918–1921. Geneza. Organizacja. Dowódcy*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2002, r. 1, nr 2.

Kraszewski S., *Zarys Historji Wojennej 8-go Pułku Artylerii Polowej*, Warszawa 1929.

Księża Chwały Piechoty, red. B. Prugar-Ketling, Warszawa 1937–1939.

Lipiński W., *Walka zbrojna i niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990.

Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach, oprac. P. Łossowski, P. Stawecki, Warszawa 1988.

Łossowski P., *Jak Feniks z popiołów. Oswobodzenie ziem polskich spod okupacji w listopadzie 1918 r.*, Łowicz 1998.

Mastalski L., *7 Dywizja Piechoty w latach 1918–1939*, Tarnowskie Góry 2012.

Mikietyński P., *Szeptycki Stanisław*, PSB, t. XLVIII, Warszawa–Kraków 2012–2013.

Nałęcz P., *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Odrowąż-Zawadzki Z., *Dzieje 14 Dywizji Piechoty (Poznańskiej)*, Gdańsk 2003.

Odziemkowski J., *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010.

Pachoński J., *Jaźwiński Bolesław*, PSB, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965.

Pestka H., *33. Pułk Piechoty i inne jednostki i instytucje wojskowe w Łomży (1836–1939)*, Łomża 2019.

Pomarański S., *Zarys Historji Wojennej 36-go Pułku Piechoty Legii Akademickiej*, Warszawa 1930.

Radomski J.A., *Suryń Stanisław*, PSB, t. XLVI, Warszawa–Kraków 2009–2010.

Stawecki P., *Koncepcje operacyjne polskiego Sztabu Generalnego wobec Prus Wschodnich w latach 1919–1939*, „Komunikaty Mazursko–Warmińskie”, nr 2–4, 1981.

Stawecki P., *Minkiewicz Henryk (Odrowąż–Minkiewicz)*, PSB, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

Stawecki P., *Mokrzecki Stefan*, PSB, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.

Szczepkowski J.M., *Warszawski Okręg Generalny 1918–1921*, „Rocznik Mazowiecki”, nr 8 (1984).

Walczak E., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej*, Pruszków 1994.

Waligóra B., *Bój na przedmościu Warszawy w sierpniu 1920 roku*, Oświęcim 2015.

Waligóra B., *Bój pod Ossowem i Leśniakowizną w dn. 14 VIII 1920*, „Przegląd Piechoty”, nr 12, 1932.

Waligóra B., *Dowództwa Grup Operacyjnych, taktycznych, artylerii i innych*, [w:] *Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, mps Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 1936.

Witkowski C., *Garnizon Warszawa 1918–1939*, Oświęcim 2014.

Wodzyński A., *8 Dywizja Piechoty*, Warszawa 2016.

Woszczyński B., *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972.

Wrona S., *Zarys Historji Wojennej 20-go Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej*, Warszawa 1928.

Wrzosek M., *Pożerski Olgierd*, PSB, t. XXVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985.

Wyszczelski L., *Ministerstwo Spraw Wojskowych (1918–1939)*, Warszawa 2010.

Wyszczelski L., *Niewypowiedziana wojna. Polsko-rosyjskie działania militarne w 1919 roku*, Toruń 2005.

Wyszczelski L., *Operacja warszawska*, Warszawa 2005.

Wyszczelski L., *Wojna polsko–rosyjska 1919–1920*, t. I, Warszawa 2010.

Wyszczelski L., *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006.

Zakrzewski B., *18 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w wojnie polsko–sowieckiej 1919–1921*, Warszawa 2016.

Zarzycki P., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 8 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 2000.

Zięba A.A., *Sosnkowski Kazimierz*, PSB, t. XL, Warszawa – Kraków 2000–2001.

Zgórniak M., *Iwaskiewicz–Rudoszański Wacław*, PSB, t. X Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.

Formation, organization, and strength of the 8th Infantry Division of the Polish Armed Forces in the years 1918 to 1919

Keywords

8th Infantry Division of the Polish Armed Forces, General Staff of Polish Armed Forces, Ministry of Military Affairs, General Headquarters of the Warsaw District, Lithuanian-Belarusian Front, Anti-German Front, Galician-Volhynian Front

Summary

The article is the first academic study on the formation of the 8th Infantry Division. The time frame covers the period from November 1918 to September 1919, i.e. from the regiment being formed to the division being transferred to the Eastern theater of operations. Establishing this unit was in line with the broad policy of the supreme authorities of the Polish Armed Forces who aimed to create operational formations. The objectives coincided with preparing to respond to the anticipated German attack and with further struggles on the Galician-Volhynian and Lithuanian-Belarusian Front. Forming the division was a significant financial, instructional, and mobilization effort that met numerous obstacles: from the inability to gather the subdivisions due to the ongoing battles to the equipment deficiencies.

Formierung, Organisation und Stärke der 8. Infanteriedivision der Polnischen Armee in den Jahren 1918–1919

Schlüsselworte

8. Infanteriedivision der Polnischen Armee, Oberkommando der Polnischen Armee, Ministerium für Militärangelegenheiten, Kommando des Militärdistrikts Warschau, Litauisch-Weißrussische Frontlinie, Antideutsche Frontlinie, Galizisch-Wolhynische Frontlinie

Zusammenfassung

Dieser Artikel ist die erste wissenschaftliche Bearbeitung, die die Formierung der 8. Infanteriedivision der Polnischen Armee bespricht. Seine chronologische Rahmen umfassen den Zeitraum von November 1918 bis September 1919, das heißt von der Entstehung der Regimentern bis zur Beförderung der Division auf den östlichen Kriegsschauplatz. Die Entstehung dieser Einheit reiht sich in den breiten Kontext der Politik von den obersten Militärbehörden ein, die vorhatten, obere Gefechtsformationen zu bilden. Diese Vorhaben fielen zeitlich mit den Vorbereitungen zusammen, den erwarteten deutschen Angriff abzuwehren, als auch mit den weiteren Kampf auf der Galizisch-Wolhynischen und Litauisch-Weißrussischen Frontlinie. Die Formierung der Division war eine erhebliche finanzielle, Bildung- und Mobilisierungsanstrengung, die auf eine Reihe von Hin-

dernissen stießen, von der Unfähigkeit ihre Untereinheiten aufgrund der Kriegführung zu konzentrieren bis auf die mangelhafte Ausrüstung.

Формирование, организация и численность 8-й пехотной дивизии Войска польского в 1918–1919 годах

Ключевые слова

8-я пехотная дивизия, Верховное командование Войска польского, Министерство военных дел, Командование Генерального округа Варшава, Литовско-Белорусский фронт, Противонемецкий фронт, Галицко-Волынский фронт

Резюме

Настоящая статья является первой научной работой, посвященной формированию 8-й пехотной дивизии Войска польского. В ней охватывается период с ноября 1918 г. до сентября 1919 г., то есть с момента формирования полков по перемещение дивизии на восточный театр военных действий. Возникновение этой части вписывается в общий контекст действий верховного командования, стремящегося создать крупные тактические соединения. В это же время осуществлялась подготовка к отражению ожидаемого военного вторжения со стороны Германии, а также продолжались боевые действия на Галицко-Волынском и Литовско-Белорусском фронтах. Формирование дивизии стоило огромных финансовых, учебных и мобилизационных усилий, в процессе которого возникали различные сложности, начиная с невозможности осуществить сбор подразделений дивизии ввиду продолжающихся боевых действий, нехваткой вооружения заканчивая.